

העמק דבר לפרשת כי תשא

פרק ל (המשך)

פרק ל, יב

יב כִּי תִשָּׂא אֶת-רֹאשׁ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לִפְקֻדֵיהֶם וְנָתַנּוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ לַיהוָה בְּפָקֶד אַתֶּם וְלֹא-יִהְיֶה בָהֶם נֶגֶף בְּפָקֶד אַתֶּם:

ונתנו איש כפר נפשו. לפי הנראה מפירושי הראשונים אם ימנו תהיה הנתינה כופר נפשו ואם לא היה המנין לא היה הכופר. וקשה טובא א"כ מנלן עיקר דין מצות שקלים בכל שנה. אבל באמת אי אפשר לומר כן דהנתינה שייכת למנין דבפרשה זו כתיבי שתי תרומות. תרומות אדנים. ותרומת הלשכה. תדע דפליגי במס' שקלים (א,ג) אם לזים חייבים בתרומת הלשכה. ומפרש בירושלמי דפליגי בפירוש הכתוב כל העבר על הפקודים. אי משמעו דעבר על ימא או על המנין, וקשה, הא בפירוש כתיב בפסוק י"ד כל העובר על הפקודים מבן עשרים שנה ומעלה. אלא ודאי שתי תרומות כתיב כאן ופסוק י"ד מיירי בתרומת אדנים. אבל בתרומה ראשונה דלא כתיב הכי, משום הכי מפרשי רבנן כל דעבר על ימא.

ואחר שבברור משמעות הפסוק הכי, קשה, אי בשביל מנין שלא יהיה נגף, תרי מתנות למה לי. אלא ודאי הכי משמעות הפסוק כי תשא אז ונתנו איש כפר נפשו שמחויב גם בלא זה ליתן. יתנו בשעת המנין כדי שלא יהיה נגף. [ומזה למדנו דשני חובות שהאדם חייב עולות זו בזו וכדאיתא בב"ק (סה,א) חומשו עולה לו בכפילו. אם לא במקום שפירש הכתוב שאין עולה זה בזה. וכן דעת הט"ז סי' רפ"ח ולא כמו שכתב המגן אברהם שם ובסי' תקס"ח ס"ק כ"ב. דמי שמתענה לשום תשובה כו'. וכן הוא בתשו' מהרי"ל סי' קכ"ו כמו שכתבתי] והדר מפרש הפסוק איזה כופר נפש יש על ישראל ליתן, ופירש, דיש באותה שעה שתי נתינות לכופר נפש. אחת שנצרך ליתן לתרומת הלשכה לקרבנות. [ולמדנו דכל זמן שיש בהמ"ק חייבים בזה הכופר. ומכל שכן כשאין בהמ"ק בעינן כפרה והוא צדקה כדאיתא בב"ב (ט,א) ואר' אלעזר בזמן שבהמ"ק קיים היו ישראל מביאין שקלים ולוקחין בהם תמידין ומתכפרין בה עכשיו אם עושים צדקה כו']. ב'.

פרק ל, יד

יד כָּל הָעֹבֵר עַל-הַפְּקֻדִים מִבְּנֵי עֲשָׂרִים שָׁנָה וְמִעֲלָה יִתֵּן תְּרוּמַת ה':

כל העובר על הפקודים מבן עשרים שנה וגו'. והדר מפרש הפסוק על מה הוא בא לאדנים ומזה ידענו שאין נתינה זו לדורות רק באותה שעה. ומעתה אם ירצו למנות גם מבן חודש יכולים למנות בשעת מתן לתרומת הלשכה. ואם ירצו למנות רק את בן עשרים שנה יכולים למנות בשעת מתן לאדנים.

פרק ל, טו

טו הַעֲשִׂיר לֹא-יִרְבֶּה וְהִדֵּל לֹא יִמְעִיט מִמִּחְצִית הַשֶּׁקֶל לְתַת אֶת-תְּרוֹמַת ה' לְכַפֵּר עַל-
נִפְשֹׁתֵיכֶם:

לתת את תרומת ה'. זהו מתן הראשון שלא באו אז לכפרה כאשר יבואר.
לכפר על נפשתיכם. זהו מתן שני דקרי לה בסמוך כסף הכפורים שביחוד בא רק לכפרה מה
שאינ כן מתן ראשון לא בא באותה שנה לכפרה כלל. כי אם לשנים הבאות כאשר יבואר
לפנינו.

פרק ל, טז

טז וְלִקְחֶתָּ אֶת-כֶּסֶף הַכֹּפָרִים מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַתָּ אֹתוֹ עַל-עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה לְבְנֵי
יִשְׂרָאֵל לְזִכְרוֹן לִפְנֵי ה' לְכַפֵּר עַל-נִפְשֹׁתֵיכֶם:

את כסף הכפורים. הוא כסף השני שבפרשה.
על עבודת אהל מועד. היינו תרומת אדנים.

והיה. שתי הנתינות הללו. לזכרון לפני ה'. הוא הכסף הראשון שלא בא אז לכפרה והיינו
דאיתא במגילה (יג,ב) גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתידי המן לשקול שקלים על
ישראל לפיכך הקדים שקלים לשקליו. ולכאורה תמוה, הא שקלים הוא מצות עשה לדורות גם
אחר מעשה המן. אלא הענין דבאמת כל מ' שנה שהיו במדבר לא היתה מצות שקלים כלל
כדאיתא בחגיגה (ו,ב) שלא הקריבו כלל. או שבט לוי הקריבו. והיינו משום שלא היה אלא
משום יעוד כמו שכתבתי לעיל כ"ט ל"ח מה שאין כן בא"י שהיה משום פרנסה וכפרה על עון
החוצץ ומבדיל בן ישראל לאביהם שבמשמים. משום הכי כתיב שם תשמרו ודרשינן במנחות
(סו,א) שבא מתרומת הלשכה. מעתה שפיר אמר ר"ל טעם על שקלים שבאותה שנה
הראשונה שהוא בא להקדים לשקלי המן. והיינו שרמז הכתוב כאן לזכרון לפני ה'. לשעת
הצורך.

לכפר על נפשתיכם. הוא הכסף השני שנקרא כסף הכפורים. משום שבא לכפר אז ע"י
האדנים. דכבר ידוע שכל העולם בכללו נרמז במשכן ובכליו. וכבר ביארנו לעיל כ"ד י' את
הליכות עולם הזה נמשל באדנים בשיר השירים (ה,טו) שוקיו עמודי שש מיוסדים על אזני פז.
ומובן שהאדנים היה נגד עוה"ז משום הכי בא בזה לכפר על מי שעיקם דרכו בעולם. ומכל
מקום קאי האי לכפר על נפשותיכם גם על לזכרון לפני ה', היינו, שיהיה לזכרון לדורות לכפר
על נפשותיכם. וכן כל תרומת השקלים בא לכפרה ע"י קרבנות תמידים כלשון גמרא דב"ב
(ט,א) הנ"ל. וכפרש"י מגילה (כט,ב). ד"ה שלש תרומות כו' ותרומת מזבח למזבח לקנות
בהם קרבנות צבור לכל השנה דכתיב בה לכפר על נפשותיכם עכ"ל.

פרק ל, יח

יח ועשית פיור נחשת וכנו נחשת לרחצה ונתת אתו בין-אהל מועד ובין המזבח ונתת שמה מים:

ועשית כיוור נחשת. ולא נכתב כלי זה לעיל בפרשת תרומה משום שכל הכלים נעשו לקדושת עבודה. וכלי זה אף על גב שגם הוא מקדש את המים מכל מקום בא גם שלא לקדושת עבודה ורק להכשיר את האדם לידי עבודה או ליכנס להיכל אפילו בלי עבודה כמו שיבואר בסמוך.

פרק ל, כ

כ בבואם אל-אהל מועד ירחצו-מים ולא ימתו או בגשתם אל-המזבח לשרת להקטיר אשה ליהוה:

בבואם אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימותו. האי ירחצו מים ולא ימותו מיותר. והיה ראוי לכלול עם או בגשתם וגו' וכמו לעיל כ"ח מ"ג לענין בגדי כהונה. אלא נראה מזה דמשונה אזהרה דקידוש ידים ורגלים מלבישת בגדים. דבלבישת בגדים שוה היכל למזבח שאינו מוזהר אלא בשעת עבודה. ולשרת בקודש דכתיב שם קאי גם על אוהל מועד. ומשום הכי כתיב לשרת בקודש. דמשמעו בפנים, כמו שכתבתי להלן ל"ה י"ט. אבל בקידוש ידים ורגלים מוזהרים על היכל אפילו ביאה ריקנית, היינו לתקן וכדומה, ומשום הכי אפילו משה היה רוחץ ידים ורגלים כמבואר בפרשה פקודי.

(הרחב דבר: וכדתנן בכלים פ"א מ"ט דאסור ליכנס בהיכל בלי רחוך ידים ורגלים וכן הוא בתוספתא שהביא הר"ש שעל הכניסה בלי קידוש ידים ורגלים מפציעין את מותו בגזירין והכי דייק לשון הרמב"ם בספר המצוות שכתב במ"ע כ"ד שצוה הכהנים לרחוך ידים ורגלים כ"ז שיצטרכו ליכנס להיכל ולעבוד עבודה. ובמצוות עשה ל"ג גבי בגדי כהונה לא כתב אלא וכל עת שישרת הכהן. ואחריו דייק הכי בס' החינוך מצוה קו ולא כתוס' יומא (ה,ב) ד"ה להביא דס"ל דאפילו במחוסר בגדים חייבין על ביאה דהיכל לחוד ולא כתוס' סנהדרין פרק הנשרפין דס"ל דגם בקידוש ידים ורגלים אין מוזהרין אלא בעבודה, ונדחקו במשנה דכלים הנ"ל. אלא דוקא בקידוש ידים ורגלים מוזהרין על ביאה ריקנית דהיכל ולא על בגדים. והא דשקיל וטרי בזבחים די"ט אי כתיב בבואם ס"ד דחייבין אביאה ריקנית ת"ל בגשתם. קאי על המזבח כמו שכתב הר"ש שם. אלא יש לדעת דלא מהאי קרא פסוקנו מיירי התם, שהרי כאן לא כתיב בבואם אל המזבח כלל. אלא על הא דכתיב בפרשה פקודי (מ,לב) בבואם אל אהל מועד ובקרבתם אל המזבח ירחצו וכייל הכתוב שניהם ביחד.

והנה התוס' הקשו על זה מהא דתניא בסנהדרין שם שאין חייבין על סידור השלחן ועל הטבת נרות משום שאינו רחוך ידים ורגלים. ותיפוק לן משום ביאה בהיכל. ונראה ליישב כגון שהסיח

דעת או נגע במקום מכוסה בהיכל דאינו חייב על ביאה ריקנית אלא על תחילת כניסה כמו שיישבו כהאי גוונא לענין טומאה. זה הנראה לולי דעת הראשונים ז"ל).

פרק ל, כג

כג ואתה קח-לך בשמים ראש מר-דרור תמש מאות וקנמן-בשם מחציתו תמשים ומאתים וקנה-בשם תמשים ומאתים:

ואתה קח לך. דייק ואתה. דלא נימא קח לך בשליחות, כמו בכל הפרשה דכתיב בנכח משום הכי כתיב ואתה בעצמך. ופירוש קח לך אין הפירוש מנכסך. אפילו למאן דאמר ריש מס' יומא דבכל מקום דכתיב קח לך משלך. כאן אי אפשר לומר כן שהרי בפירוש כתיב והנשיאים הביאו את הבשם וגו' ולשמן המשחה והיינו דדייק בגמרא שם קח לך סמים. שהיה גם לדורות וא"כ אפשר לומר דבפעם ראשונה יהיה משל משה ואחריו הביאו הנשיאים. אבל בשמן המשחה אי אפשר לומר כן שלא היה נעשה אלא זה הפעם. ועל כורחך צריך לומר פירוש קח לך שיביאו לפניו והוא ישקול וימסור ליד הרוקחים.

ויותר נראה משום דכל פעלות שבשבמן המשחה עשה משה לבדו, שהוא בעצמו היה מושח את הכל ע"כ שייך בזה לשון קח לך. מה שאין כן דקטרת של כל יום היתה עבודתו ע"י אהרן ובניו.

בשמים ראש. כל מין יש בו הרבה פרטים. בפרי מאכל יש בו הרבה מיני טעמים חשובים ופשוטים. וכן בפרי ריח. יש בו הרבה מינים. ומלכת שבא הביאה בשמים שלא היה כמוהו (מלכ"א י') היינו בחיר אותם המינים שיש בכל הארצות אבל בשבא המה מובחרים. וצוה הכתוב שיהיה הבחיר והראש שבכל המינים. **מר דרור.** לדעת המפרש שהוא מוסק הנוטף מחיה פירש הרמב"ן שהחיה בשעה שהיא חפשית המוסק מריח יותר. אולם גם לדעת המפרש שהוא הנוטף מאילן. ג"כ משמעו מעין זה. כי כל אילן יש לו מקום גידולו בטבע, ומובא למדינה אחרת ועמלים בו לגדלו שמה בתחבולות, שהוא כמו בעל כורחו. אבל בכל התחבולות לא ייטב להתגדל כמו במקום גידולו בטבע, וזהו משמעות מר דרור הגדל חפשי ולא בתחבולות.

וקנמן בשם. הוא מלשון קנה, ויש ממנו כמה מינים שאינם מריחים כלל ע"כ פירוש הכתוב כי בשם בשש נקודות מורה שיהיה מבשם (ואולי זה כוונת רש"י עיי"ש).

מחציתו. רש"י פירש משום הכרעה. והראב"ע השיג ע"ז ויותר נראה שבא לרמז לנו שיש בו שני אופני משיחות. משיחה לכה"ג לתוספת קדושה. משיחה למלך לתוס' עוז ע"כ בא לשני חצאים.

וקנה בשם. זהו קנה שאינו אלא בשם ואין בו מין שאינו מריח כלל כמו קנמון משום הכי כתיב בחול"ם דשמו כך הוא קנה בושם.

פרק ל, כה

כה וְעִשִּׂיתָ אֹתוֹ שֶׁמֶן מִשְׁחַת-קֹדֶשׁ לֶקַח מִרְקַחַת מַעֲשֵׂה לֶקַח שֶׁמֶן מִשְׁחַת-קֹדֶשׁ יְהִיָּה:
ועשית אותו שמן משחת קדש. בשעת עשיה יהיה לזה התכלית. וכבר ביארנו דהפעולה מתחלה במחשבת התכלית הרוחנית מועילה הרבה להגיע לתכלית.
רוקח. משמעו תערובות.
מרקחת. משמעו על האש כדרך מרקחת.
מעשה רוקח. דלא כל המינים שוים בקליטתם את השמן ויש נצרך הרבה אש ויש מעט ע"כ בשעת הרקח של הרבה מינים יחד יש להזהר להסיר איזה מין בשעת רבוי האש. וכן יש עוד הרבה זהירות וזהו מעשה רוקח. שידע טבע כל מין איך הוא נרקח.
שמן משחת קדש יהיה. הבטחה הוא מה' שיהיה בזה השמן כח אלהי לקדש את הדבר שנמשח בו.

פרק ל, כו

כו וּמִשְׁחָתָּ בּוֹ אֶת-אֶהָל מוֹעֵד וְאֶת אָרוֹן הָעֵדוּת:
את אהל מועד. נכלל בזה המשכן שהן יריעות שש. וגם יריעות עזים.

פרק ל, כז

כז וּקְדֹשֶׁתְּ אֹתָם וְהָיוּ קֹדֶשׁ קְדָשִׁים כָּל-הַנֹּגֵעַ בָּהֶם יִקְדָּשׁ:
וקדשת אותם. בבמה שתמשח לשם קדושה.
והיו קדש קדשים. ויהיה בזה כן.

פרק ל, לא

לא וְאֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּדְבָר לֵאמֹר שֶׁמֶן מִשְׁחַת-קֹדֶשׁ יְהִיָּה זֶה לִי לְדֹרֹתֵיכֶם:
יהיה זה לי. ולא לעשות שמן המשחה אחר.

פרק ל, לב

לב עַל-בָּשָׂר אָדָם לֹא יִסָּדַ וּבְמִתְכַנְּתוֹ לֹא תַעֲשֶׂוּ כָּמֹהוּ קֹדֶשׁ הוּא קֹדֶשׁ יְהִיָּה לָכֶם:
קדש הוא. המתכונת הלז בא לשם ה' ע"כ הוא מופרש לה'.
קדש יהיה לכם. עלינו לנהוג בו בקדושה ולא לעשות כמוהו.

פרק ל, לג

לג אִישׁ אֲשֶׁר יִרְקַח כָּמֹהוּ וְאֲשֶׁר יִתֵּן מִמֶּנּוּ עַל-זֶרַע וְנִכְרַת מֵעַמּוּיוֹ:
ואשר יתן ממנו על זר. שלא נצטוו בפירוש הרי הוא זר כמו אש זרה אשר לא צוה.

פרק ל, לד

לד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה קח-לְךָ סַמִּים נְטָף וּשְׁחַלֵּת וְחִלְבֵּנָה סַמִּים וּלְבִנָּה זָכָה בַד בְּבַד יִהְיֶה:
סמִים. סם נקרא שאינו ניכר מה בתוכו. כלשון גמרא סימא הוא אוצר. והיינו תערובת כמה מינים כתושים נקרא סמים.
נטף. לפרש"י הוא הגומ"א. ולדעת הרמב"ם הוא האילן הנוטף. ושחלת. היינו צפורן הבא משרשי האילן הידוע ונקרא שחלת מלשון משחילין שהוא נופל מאליו. דכל עוד שלא נגמר כ"צ אינו מריח עד שנופל משורש המחובר בו.
סמים. המה מינים שאין משתמשים בהם אלא בשחיקה ומשום הכי נקראו סמים ע"ש הפעולה מה שאין כן נטף ושחלת וחלבנה ולבונה זכה לפעמים משתמשים בהם בשלמותן.
בד בבד יהיה. לקטו כל גרעין וגרעין בשלימות ולא יהיה כמו הנקנה בחנות אשר יש בהם גרעינין מקוטעין וכדומה.

פרק ל, לה

לה וְעִשִׂיתָ אֹתָהּ קְטֹרֶת רֶקַח מְעֻשָׂה רֶקַח מִמֶּלֶךְ טְהוֹר קֹדֶשׁ:
רקח. תערובות.

מעשה רוקח. היודע איך לערבם בתחלת הכתישה שלא היו כתישות כל המינים שוה. ממולח. הוא משמעות עירוב יותר עד שאי אפשר להפרישם עוד. וכן הוא לשון ויק"ר פ"ה משל לשני נסרים שמלחים זה בזה. והיינו מדביק שלא יוכלו להפרידן ומזה נקרא מלח. משום דעיקר השתמשותו הוא לערוב ולהדביקו עם מאכל אחר.
טהור. שלא יהא בהם דבר שיגרו' ההתערובות בנקל, כמו איזה משקה וכדומה.
קדש. בשעת העירוב יהיה קודש. ומזה למדנו שהמכתשת תהא מקדשת כדאיתא בשבועות (יא,א).

פרק ל, לו

לו וּשְׁחַקֵּת מִמֶּנָּה הַדֶּק וְנִתְתָּה מִמֶּנָּה לִפְנֵי הַעֲדַת בְּאֵהָל מוֹעֵד אֲשֶׁר אֲנִיעַד לְךָ שְׁמָה קֹדֶשׁ
קֹדְשִׁים תִּהְיֶה לְכֶם:

ושחקת ממנה הדק. לאחר העירוב. ומכל מקום עוד יש בהם חלקים שאינם משוחקים כל כך המצוה לשחק עוד יותר בכל יום לצורך השעה. משום הכי לא כתיב ושחקת אותה הדק דמשמעו כל אותה קטורת אלא ממנה מבואר דמערבין בסך גדול ובכל יום נוטלין מעט ושוחקין לצורך היום.

פרק לא

פרק לא, ב

ב רָאָה קְרָאתִי בְשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן-אוּרִי בֶן-חוּר לְמִטָּה ?הוֹדָה:

ראה קראתי בשם. לפי הפשט משמעות ראה. התבונן על הטובה שאני עושה בזה שלא תהא צריך לחפש אחר הרבה אומנים מכל המלאכה משונים זה מזה. ועתה הנה קראתי בשם אומן אחד שבו יכלול הכל והוא ישגיח על כל מיני אומניות. ומשה אמר לישראל (להלן לה, ל) ראו. ובמכילתא פרשה בשלח על הפסוק ראו כי ה' נתן לכם השבת (לעיל טז, כט) - הזהרו. ונראה דזהו כוונת ראו כאן. תתבוננו על מעשה המשכן שאינו כמו פלטין של מלך שהוא חול ומי שרוצה לעשות אותו ע"י הכשר ידיעה במלאכה קודם שבא לעשות הרי הוא עושה. אבל לא כן המשכן שהוא קודש ויש בו דבר סגולה, וכמו התורה שלא ניתנה אלא ע"י משה. וכהונה ע"י אהרן. כך המשכן לא היה אפשרי להעשות ע"י שום בעל מלאכה היותר גדול בעולם אלא ע"י בצלאל. ולא משום שהיה תחלה אומן גדול אלא שהקב"ה מלא אותו עתה ידיעה הנצרכת לזה ומזה ראוי להתבונן גדולת וקדושת הבנין. וא"כ ראוי להזהר בו. וזהו כוונת ראו שאמר משה לישראל להלן בפרשה ויקהל.

פרק לא, ג

ג וְאִמְלֵא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחַכְמָה וּבְתַבּוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל-מְלָאכָה:

בחכמה ובתבונה ובדעת. כבר נתבאר דכל העולמות נכללו במעשה משכן וכליו ומשום הכי שכנה השכינה בו כמו שהיה מראש הבריאה שהיה השכינה בעולמו בכלל משגיח. וכמו שהעולם בכלל נברא בשלש מדות אלו כדכתיב ה' בחכמה יסד ארץ, כונן שמים בתבונה, בדעתו תהומות נבקעו. ככה המשכן נדרש להבנות בשלש מדות הללו, וכן בהמ"ק שהיתה השכינה שורה בו. וזהו דאיתא במדרש רבה ידע בצלאל שמות לצרף אותיות שבהם נברא שמים וארץ. ונמצא מבואר לשון ואמלא אותו רוח אלהים שזה השם משמעו כמה פעמים שברא שמים וארץ כמו שכתבתי ריש פרשה בראשית. ובכמה מקומות. **ובכל מלאכה.** כמשמעו בחכמת המלאכה.

פרק לא, ד

ד לְחָשֵׁב מַחְשְׁבַת לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת:

לחשוב מחשבות. כמו שכתבתי כמה פעמים מעשה חושב. וביארנו שהיו עם ציורים כרובים ותמורות וזהו המחשבות איזה ציורים לפי הענין ראוי לעשות.

פרק לא, ה

ה וּבַחֲרֹשֶׁת אָבֶן לְמִלֵּאת וּבַחֲרֹשֶׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל-מְלָאכָה:

ובחרשת אבן למלאת. זהו שני מיני אומניות. חרישת האבן לעשות בו פתוחי חותם. וגם חכמת הקביעה בזהב והיינו למלאת.
לעשות בכל מלאכה. לא שכל וידיעה לבד ולהראות לאחרים איך לעשות אלא גם אומנות היד שיהא עושה בעצמו.

פרק לא, ו

ו וְאֵי הִנֵּה נִתְּתִי אֶתְּוֹ אֶתְּ אֶהְלִיאָב בֶּן-אֲחִיסָמֶךְ לְמִטָּה-דָּן וּבָלָב כָּל-חֲכָם-לֵב נִתְּתִי חֲכָמָה וְעָשׂוֹ אֶתְּ כָּל-אֲשֶׁר צִוִּיתָךְ:

ובלב כל חכם לב נתתי חכמה. בברכות (נה,א) אמרו שאין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, מהאי קרא. והכי פירש הכתוב בדניאל יהיב חכמתא לחכימין. והכונה בזה דשורש חכמה מתפרש על שתי הוראות. א' שכל וחריצות. ב' לימודיות ומדעים מה שהעלו אחרים כבר. וזהו פירוש הפסוק במשלי ראשית חכמה קנה ובכל קנינך קנה בינה. ראשית שכל האדם שיתנהג בלמודיו, שמתחילה יקנה חכמת אחרים ואח"כ בכל קנינך קנה בינה להעלות דבר מדבר. וזהו מאמר חז"ל (שבת סג,א) ליגמר אינש והדר ליסבר והוא משמעות הפסוק יהיב חכמתא לחכימין דהיינו יהיב חכמתא היינו מדעים וסיעתא דשמיא למיגמר כדאיתא במגילה (ו,א) לאוקמי גירסא סיעתא דשמיא. ולמי הוא מסייע ויהיב מדעים - לחכימין. פירוש למי שהוא בר שכל וידע האיך לשמור את ידיעותיו שלא ילכו למקום שאינו ראוי. וזה הפסוק היה ג"כ אפשר לפרש הכי. אבל עדיין קשה לשון כל חכם לב. והרי כח השכל אינו בלב אלא משכנו במוח. אלא לחכם לב יש עוד שתי משמעויות. חדא חכמת יראת ה', שהיא ראשית כמה ומשכנה בלב, ועיין לעיל כ"ח ג'. שנית בכח הבטחון שיחכם במלאכה זו אף על פי שלא למדה ולא אימן ידיו לה מעולם. ועיין מה שכתבתי להלן ל"ו ב'. וגם כאן מתפרש מי שהוא חכם לב היינו ביראת ה' ובבטחון, נתתי חכמה ויכולת.

פרק לא, ח

ח וְאֶתְּ-הַשְּׁלַחַן וְאֶתְּ-כַּלְיֹו וְאֶתְּ-הַמְּנֶרֶה וְאֶתְּ-הַטְּהַרָה וְאֶתְּ-כָּל-פְּלִיָה וְאֶתְּ מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת: וְאֶתְּ הַמְּנֹרָה הַטְּהוּרָה. עֵיִן מֵה שְׁכַתְּבִיתִי לְעֵיל כ"ה ל"א.

פרק לא, י

י וְאֶתְּ בְּגָדֵי הַשְּׂרָד וְאֶתְּ-בְּגָדֵי הַקְּדָשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְאֶתְּ-בְּגָדֵי בְּנָיו לְכַהֵן: וְאֶתְּ בְּגָדֵי הַשְּׂרָד. יבואר להלן ל"ה י"ט.

פרק לא, יא

יא וְאֶתְּ שֶׁמֶן הַמְּשֻׁחָה וְאֶתְּ-קְטֹרֶת הַסַּמִּים לְקָדֵשׁ כָּל אֲשֶׁר-צִוִּיתָךְ יַעֲשׂוּ:

לקדש. יבואר להלן ל"ז כ"ט.

פרק לא, יג

יג וְאַתָּה דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אַךְ אֶת-שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמְרוּ כִּי אוֹת הוּא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשְׁכֶם:

ואתה דבר וגו'. אף על פי שכל הדברות היו רק מפי משה לכל ישראל. מכל מקום דייק ה' כאן בלשון ואתה להזהיר ביחוד על השבת דבכל דברות הורה אמר משה לכל ישראל. ובהם היו כמה אנשים פשוטים שלא ידעו להזהר עוד עפ"י הדבור הראשון של משה והזהירו אח"כ ע"י גדולי ישראל. אבל בשמירת שבת אתה דבר אפילו למי שאינו בן תורה והוא עושה במשכן. וכך עשה משה כמו שיבואר ראש פרשת ויקהל.

אך את שבתותי תשמרו. לשון שבתותי מורה על כל יום שיש בו שביתה אפילו יו"ט שנקרא שבתון. וכמבואר בתו"כ פרשה אמור פרשה י"ב אם לענין ימים טובים כבר ימים טובים אמורים מלבד שבתות ה' והכי מוכרח בפשטא דהאי קרא דמסיים כי אות היא וגו' לדעת כי אני ה' מקדשכם. ולא סיים האות שכתוב להלן פסוק יז כי ששת ימים וגו' אלא משום דהכא מדבר גם ביו"ט.

(הרחב דבר:) והכי פירש"י בפשיטות בשבועות דט"ו ב' על הא דאיתא אין בנין בהמ"ק דוחה יו"ט כדאיתא ביבמות (ו,א) יכול יהא בנין במה"ק דוחה שבת ת"ל את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו. ואל תתמה מהא דביבמות שקול וטרי ע"ז הבריייתא משבת בראשית. דהתם מדייק לשון התנא דנקיט שבת ולא יו"ט אלמא דגם בשבת בראשית בעינן דרשה זו. אבל ודאי קרא אתי גם ליו"ט דנכלל בלשון שבתותי.)

ופי לדעת כי אני וגו'. דכל דבר הגורם לישראל התעוררות קדושה כמו בהמ"ק וכדומה בא ע"י התפעלות מדבר שבקדושה ונמצא שגם זה הדבר מסייע לכך. ואפילו גוי שרואה בהכ"נ או ספר תורה ישיג איזה התפעלות הנפש מידיעתו שזה דבר שבקדושה אבל מה שאדם מישראל ישיג קדושת הנפש בשבת ויו"ט בלי שום הרגש חיצוני מה יום מיומים הוא אות שהקב"ה בעצמו כביכול מסייע לקדש למי שבא להתקדש ומשום הכי קדושה זו יקרה בעיני ה' לדחות כל עשיית דברים שבקדושה.

פרק לא, יד

יד וְשִׁמְרַתֶּם אֶת-הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הוּא לְכֶם מִחֻלְלֵיהָ מוֹת יוֹמָת כִּי כָּל-הָעֹשֶׂה בָּהּ מְלֹאכָה וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִקֶּרֶב עַמִּיהָ :

ושמרתם את השבת. תוספת אזהרה על שבת בראשית שהוא השבת המיוחדת.

כי קודש היא. בלשון נקבה וכן העושה בה מלאכה לדעת המכילתא פרשה יתרו הוא משום שבא על ליל שבת ביחוד שקדושתה קלה משל יום. וכמו שאמרו (פסחים קו,א) כבוד יום עדיף מכבוד לילה. ומכל מקום קודש היא וחייבים עליה מיתה. ולתלמוד דילן אינו כן והדברים עתיקים. אלא נקרא זה היום בלשון נקבה על שם השביתה שהיא בלשון נקבה.

פרק לא, טו

טו שֵׁשֶׁת יָמִים יַעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת שַׁבְּתוֹן קָדָשׁ לַיהוָה כָּל-הָעֲשֵׂה מְלָאכָה בַּיּוֹם הַשְּׁבַת מוֹת יוֹמֵת:

שבת שבתון. בכל מקום דכתיב שבתון מורה או להקטין את השביתה או להמעט זמן השביתה. וכאן בא להמעט מתוספת שבת משום שאין תוספת נוהג במקום מצוה כמו כאן דמיירי במלאכת המשכן ועיין מה שכתבתי בספר ויקרא כ"ג ג' וכ"ה ד' מקור לזה בגמרא.

פרק לא, טז

טז וְשִׁמְרוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-הַשְּׁבַת לַעֲשׂוֹת אֶת-הַשְּׁבַת לְדוֹרְתָם בְּרִית עוֹלָם:

לעשות את השבת ברית עולם. ברית היא האמונה בכללה. כמו שכתבתי בספר בראשית י"ד י"ג. והזהיר הכתוב לחזק את קדושת שבת שיעשו את המחלל שבת כמו הכופר באמונה. והרי היא כעיקר ברית שהוא הדת ואמונת ישראל בה' ובתורתו ובהשגחתו ועיין ס' ויקרא כ"ד ח' שנתבאר שם.

פרק לא, יז

יז בִּינֵי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעֹלָם כִּי-שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפֵשׁ:

ביני ובין בני ישראל הוא לעולם. במה שאוה"ע רואין שישראל נזהרין בשבת ממלאכה בזה אות היא לכל העולם כי ששת ימים וגו' שישכילו דרך משום זה הזהיר הקב"ה לישראל ומזה יגיע כבוד ה' לכל הארץ וזהו התכלית מכלל הבריאה ע"כ החמיר הקב"ה קדושת שבת כ"כ.

(הרחב דבר: ובתשב"ץ ח"ג ענין מ"ג כ' בשם תשובת הגאונים' דמזה הפסוק למדו חז"ל דהמחלל שבת כאלו עובד עבודת כוכבים. והנה כתב שם התשב"ץ בשם בעל העיטור דהא דהמחלל שבת הרי הוא כעובד עבודת כוכבים אינו אלא בעבודת קרקעות. וכן הביא הב"י אה"ע סימן מ"ד. ותמה אני אם בעל העיטור ס"ל כהגאונים דלמדו חז"ל מזה הפסוק כי אות היא וגו' א"כ מאי נפקא מינה בין עבודת קרקע לשארי מלאכות. אלא נראה דבעה"ע ס"ל דחז"ל למדו מדכתיב בפרשה משפטים ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבת למען

ינוח וגו' ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו ושם אלהים אחרים לא תזכירו. למדנו מזה דשביתת שבת ה"ז כעובד עבודת כוכבים וכופר בכל המצוות שבתורה. והנה שמעתי מהרב הגאון מוהר"ר בצלאל הכהן זצ"ל לומר מו"ץ מוויילנא. דלדעת המכילתא דקאי לענין שביעית דאף על פי דמוזזהרים בלי שבת משום שביעית מכל מקום מוזהרים ג"כ משום שבת. הרבותא זו אינו אלא בעבודת קרקע דבלא זה אסור משום שביעית. אבל בשארי מלאכות לא היה עולה על הדעת לפטור בשבת משום שביעית. מעתה מתיישב דעת בעל העיטור דדוקא בעבודת קרקע הכי הוא. אבל דעת הגאונים אינו כן. ומי שאינו משמרו כראוי הרי זה כעובד עבודת כוכבים.

וחתני הרב הג' מ' חיים הלוי אומר שהוא עפ"י הירושלמי נדרים ספ"ג בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שהשבת שקולה כנגד כל המצוות שבתורה. בתורה דכתיב עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורתי וכתיב ראו כי ה' נתן לכם השבת וגו'. ה"ז קורא העדר שמירת שבת כמו שעובר על כל התורה. וכלשון דכתיב בעבודת כוכבים וכי תשגו ולא תעשו את כל המצוות האלה ולא דמי להא דאיתא בשבועות (כט,א) שקולה מצות ציצית ככל המצוות שבתורה. דהתם אינו מדבר בהעדר העשיה שיהא שקול כאלו עובר ע"כ המצוות מה שאין כן בשבת דכתיב בהעדר השמירה שהוא מיאון לשמור מצות ותורות כמו ע"ז.

וינפש. קאי על העולם שהיה מעשה שמים וארץ בנפישה שלא נעשה בו דבר חדש בבריאה ולא נזכר כאן ואת כל אשר בם כמו בפרשה זכור. משום שלא נזכר כאן מצוה דברכה וזכירה. אלא אזהרה על שביתה כמו שכתבתי שם ובספר בראשית פרשה ויכלו.

פרק לא, יח

יח וַיִּתֵּן אֱלֹהִים מִשָּׁה כְּכֹלְתוֹ לְדַבֵּר אֵתוֹ בְּהַר סִינַי שְׁנֵי לַחַת הָעֵדוּת לַחַת אֶבֶן כְּתָבִים בְּאֶצְבָּע אֱלֹהִים :

ויתן אל משה. המדבר עד כה והוא שם הוי' ית' וכמבואר במה שכתב ככלותו לדבר אתו. **ככלותו לדבר אתו.** מדרך לשון המקרא היה ראוי לכתוב ויהי ככלותו לדבר אתו בהר סיני נתן אל משה שני לחות ולא בדרך מאמר המוסגר. אלא בא ללמד דגם זה שכלה לדבר אתו הוא בכלל הנתונה שגם זה נתן לו במתנה שלא יהיה עוד נצרך משה עוד לעמל החזרה עליהם שלא ישכח. ועמל העיון לעמוד על הכונה והאמת אלא היה כמעין המתגבר מאליו בעיון וכנהר שאינו פוסק בכח הזכרון וכדאיתא נדרים (לח,א) ובשמ"ר פרשה מ"א. וכמו שהבטיח הקב"ה לעיל כ"ד י"ב. עלה אלי ההרה ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה. הכל במתנה.

(הרחב דבר:) וזה שאין צריך לעמל נקרא ג"כ מתנה כמבואר בלשון חז"ל במדרש רבה פרשה יתרו (כח,א) עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות. יכול בשביה ת"ל לקחת אי במקח יכול בכסף ת"ל מתנות. והכונה בזה שקראו מקח ומתנה וסתרי אהדדי אלא משום שאפשר לקנות

חפץ בשכר עמל ויגיעה ונקרא ג"כ מקח אבל רוב הקניות הוא בכסף. ואמר שהתורה בא במקח יכול בדרך רוב המקחים שהוא בכסף ת"ל מתנו שבא שלא במחיר אבל מכל מקום התורה בא במקח אלא שלא כרוב הקניות אלא בעמל ויגיעה. אבל למשה ניתנה מאותו יום במתנה).

ואמר הכתוב לדבר אתו אליו מיבעי כלשון הפסוק אל משה. אלא נכלל בזה כח תורה שבע"פ וכמבואר במדרש רבה בסדר זה שהיו כביכול למדים ביחד. וכפרש"י והיינו סיעתא דשמיא היה בשפע על משה לעמוד על כחה העצום שאין לה קץ. ועיין מה שכתבתי בספר במדבר ז' פ"ט.

כתובים באצבע אלהים. הכתב והמכתב מעשה שמים ושהם מתחילת הבריאה כדאיתא בפסחים (נד, א) והיינו לשון אלהים שהוא השם שנברא בו שמים וארץ.

פרק לב

פרק לב, א

א וַיֵּרָא הָעָם כִּי-בִשַׁשׁ מִשֶּׁה לָרֶדֶת מִן-הָהָר וַיִּקְהַל הָעָם עַל-אַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו קוּם עֲשֵׂה-לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לִפְנֵינוּ כִּי-זֶה מִשֶּׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם לֹא יָדַעְנוּ מָה-הָיָה לוֹ:

וירא העם. הם דלת העם מבני ישראל אשר מאז יצאו ממצרים חשבו שהם אינם ראויים לעמוד בהנהגה עליונה זו שיהיו מושגחים בפרנסה ממנו ית' ומשום הכי לא רצו לצאת כלל. ורק משה ואהרן הוכיחו בכל המשך הזמן את ההמון ולקחו לבבם בדברים כמו שכתבתי לעיל ט"ז ג' עיי"ש. וזה העם חזרו והאמינו כי כל עוד משה חי עמם יהיו מושגחים בזכותו למעלה מהטבע ככחו של משה. אבל לאחר מותו הרי אי אפשר שיתפרנסו אלא בהשגחתו עפ"י הטבע וזה אי אפשר אלא בבואם אל ארץ נושבת ולא במדבר השמם. ומשום הכי נתבהלו וחשבו מחשבות ומהם הגיעו לע"ז ממש כאשר יבואר.

כי בשש משה. יפה כתב הראב"ע אשר לא ידעו מתחלה שלא ירד משה עד אחרי ארבעים יום. וגם משה בעצמו לא ידע טרם עלותו. ע"כ לא האמינו שהוא חי שמה עוד בתורת האדם באופן שעוד ישוב להם וינהלם כאשר עד כה.

קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו. איזה כח שיהיה מנהגנו במדבר בדרך הטבע כפי כחנו.

כי זה משה האיש. שנהלנו עד כה למעלה מהטבע ולא לפי כחנו אלא בימין עוזו. וזהו אשר העלנו. שהעלה את כחנו שנהיה ראויים ליציאת מצרים והנהגה נסיית.

לא ידענו מה היה לו. אם מת או נעשה מלאך כמו חנוך ועוד לא ישוב אלינו. ואלו היו מתנהגים במדבר בדרך הטבע לא היו נבוכים גם אם היה מת משה. שהרי כבר הראו לדעת בעת מלחמת עמלק שהקב"ה בקרב ישראל בהשגחה נסתרת ג"כ וכמו שכתבתי שם. אבל כאשר כל חיותם בדרך נס שבא רק ע"י משה שהעלם למדה זו ועתה מה נעשה.

פרק לב, ב

ב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶהְרֹן פִּרְקוּ נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאַזְנֵי נְשֵׁיכֶם בְּנִיכֶם וּבְנִיתֵיכֶם וְהָבִיאוּ אֵלַי:

פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם. דייק הזהב. וגם באזני נשיכם וגו'. והענין יבואר ע"פ מה שפירשנו למעלה כ' י"ט שבאה אזהרה אחר מתן תורה בעשרת הדברות. לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם. שלא יעשו איזה צורה של כסף שיהא נוח לפני ה' להנהיג על ידו את ישראל ולהזדקק לתפלתם וצרכם. או איזה צורה של זהב שיהא נוח לישראל לבקש ממנו תמיד שיקבל מהקב"ה את צרכי ישראל יעיי"ש בארוכה. וזה אינו ע"ז ממש שנזהרו בעשרת הדברות לא יהיה לך וגו' דשם הוא בתורת משגיח בכחו שנאמין ח"ו שהקב"ה מסר ההנהגה לאיזו אמצעי אבל באזהרה זו שלאחר מתן תורה בא להוסיף אפילו באופן שיהא הוא מבקש צרכינו מן ה' וזה באמת מותר כמו שכתבתי לעיל כ"ג כ' בפסוק הנה אנכי שולח מלאך דרך בזמן שהקב"ה קרוב לישראל כמו שהיה באמת עם משה אז אסור להמיר הבקשה מהמלאך אפילו בזה האופן מה שאין כן כשהוא משגיח עלינו ע"י מלאך אף על פי שאפשר לבקש ממנו ית' מכל מקום אין חטא ח"ו לבקש גם מהמלאכים שיבקשו רחמים עלינו ממנו ית' וכמו שכתבתי שם בדרך מלכותא דארעא. וכך הוא מלכותא דרקיע. אבל כ"ז אינו אלא בקשה בעלמא ולא לעשות צורה ופסל שיהא הוא קבוע לקבל מה' וליתן לנו.

ואזהרה זו עוד לא נודע לאהרן ומכל שכן לכל ישראל שהרי נאמרה אחר עשרת הדברות יחד עם כל פרשה תרומה ותצוה עד כה ולא כפירש"י בפסוק הקודם. וכבר הראינו לדעת כזה לעיל כ"ט כ' ועיי"ש. ונמצא שלא ידעו בזה האופן שום אסור לעשות אלהי זהב שיבקשו ממנו שיהא הוא המבקש צרכי ישראל מה'. מטעם שאנו המקבלים אין כחנו יפה לעמוד לפני ה' בתפלה. אף על פי שבאמת כל אדם יכול לשפוך שיח לפני ה' וביחוד בעסק פרנסה שכך הוא רצונו ית' וכמו שכתבתי בספר במדבר בפרשה מי מריבה מדרשי חז"ל. מכל מקום עוד לא ידעו מחקירה זו.

ע"כ אמר להם אהרן לפרוק נזמי זהב כיד לעשות צורה מזהב אשר הוא דוגמא לאמצעי שהוא קרוב להקב"ה ית'. ודייק באזני נשיכם בניכם ובנותיכם. ללמד כדרך אשה וטף שאין רוצים לקבל על עצמם עול פרנסה ומטילים עצמם על הבעל והאב. אף על פי שאפשר שאם היו רוצים היו מתפרנסים ע"י מעשי ידיהם כמו שאנו רואים כמה נשים וטפלים כשאין להם על מי לסמוך מתפרנסים ע"י עצמם. מכל מקום כך דרך נשים וטף להיות נטפלים להאיש שיביא להם אוכל. כך דרך המון העם אף על פי שיכולים בעצמם לצעוק אל ה' על פרנסה והוא שומע תפלה מכל בשר מכל מקום המה רוצים להיות נדבר עם ה' ע"י אחר שהוא אלהי זהב. ובזה הורם דעת שיבינו שאין זה הצורה אלא אמצעי שע"י יבקשו מה' כמו שנשים וטף נסמכים על

הבעל והאב. שיהא הוא תולה עיניו לאביו שמים גם עבורם. זה היתה כונת אהרן הצדיק ושגג באזהרה שלא היה לו לדעת עדיין. אלא שיצא מזה קלקול רב כאשר יבוא.

פרק לב, ג

ג וַיִּתְּפְרוּ כָּל-הָעַם אֶת-נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאַזְנוֹתָם וַיָּבִיאוּ אֶל-אַהֲרֹן:

כל העם. אף על פי שלא הכל חטא בע"ז כמבואר להלן שלא נהרגו אלא ג' אלפי איש מכל מקום כל העם הסכימו למה שהסכים אהרן לפניהם והביאו נזמי זהב אשר באזניהם. דבאמת אין נפקא מינה בזה רק שידעו שאין עסק זה אלא כדרך הנשים וטף וידעו היטב כי כן הדבר שאפשר להם לעלות אבל אינם רוצים בכך.

פרק לב, ד

ד וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיַּצַּר אֹתוֹ בַּחֶרֶט וַיַּעֲשֶׂהוּ עֲגֹל מִסַּכָּה וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלּוּךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם:

ויעשה עגל. הוא תבנית שור. באשר כי לפרנסה היו צריכים ובכח א' מארבע חיות שתחת הכסא הוא השור אשר רב תבואות בכחו ע"כ עשה כצורתו שיהא הוא האמצעי לצורך פרנסה. **ויאמרו אלה אלהיך ישראל.** הגיע לכמה אנשים לקלקול גדול שהאמינו שהקב"ה מסר בזה הצורה העליונה שהוא כח שור כל הכח שיהא הוא עושה בעצמו וזהו עבודה זרה ממש. **אשר העלוך.** במעלה עליונה זו שנהיה מושגחים ע"י אמצעי קרוב להקב"ה כמו זאת הצורה שהוא א' מהחיות הנושאים את הכסא. ולא כמו במצרים.

פרק לב, ה

ה וַיֵּרָא אַהֲרֹן וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לִפְנֵי וַיִּקְרָא אֶהָרֹן וַיֹּאמֶר חַג לַיהוָה מִחֶרֶת:

וירא אהרן. מה שנתקלקל הענין ונשתומם. והתחכם לקרוא בשם ה' עליו. וזהו ויקרא אהרן בקול גדול ובהכרזה במחנה שידעו אשר חג לה' מחר. לא כמו שסבורים שהקב"ה כבר מסר לזה הכח הנהגתו ושוב עזב ה' את השגחתו מהם. לא כן, אלא מחר נקריב קרבנות לפני ה' שישפיע ע"י זה הכח פרנסה. וכבר ידענו דחג בא לצורך מלוי פרנסה, כמו שכתבתי בפרשה משפטים בפרשה דשלוש רגלים (כג, ז) והודיע שעדיין אנו צריכים להביא קרבנות לה' ולבקש ממנו על זה. ובזה שקרא אהרן ברבים נתבטלו דברי אותם המעטים באותה שעה. ובאמת היה לאהרן בראותו שבא מזו הצורה למחשבות ודעות זרות ליטול את העגל ולבטלו ולשברו אפילו אם בדעתו לא היה בזה איסור לפי כונתו אך הלא כמה גרועים בעם דבהפקירא ניחא להו לפרוק ע"י עול השגחת ה' לגמרי. אבל ירא מכל העם שכונתם לשמים וגם ההכרח לפי דעתם לעשות כן. דאם לא כן הרי הם מסוכנים וירא להלוך נגד דעתם שמא יהרגו ויהיו נשחתיים כולם בע"ז שעבירה גוררת עבירה ע"כ תפס הרע במיעוטו לקיים את העגל. ואף על

פי שידע שגם הוא לא ינקה שגרם לכמה אנשים לבא לעון ע"ז מכל מקום מסר אותו צדיק נפשו ונשמתו בשביל אהבת ישראל. ונמצא שהיה אהרן במעשה העגל מחטיא את קלי הדעת וע"ז נענש במיתת נדב ואביהו כמו שיבואר בפרשה שמיני. ואף על פי שכוון אהרן לשם שמים מכל מקום נענש וכמו בזכות הרבים שי שכר ע"ז אפילו באופן שאין הוא עושה כלל אלא שמתגלגל ע"י זכות הרבים, כמו שכתבתי בספר דברים ל"ד ו' מסוגיא בסנהדרין (מז,א) כך להיפך, מי שמתגלגל חטא הרבים ע"י, אפילו הוא אינו עושה כלל, מכל מקום נענש על זה. וכמו שכתבתי בסמוך פסוק ז' במשה רבינו. ולהיפך היה אהרן במעשה העגל מזכה רבים במה שנשמרו רוב ישראל מע"ז ובזה קיבל שכר הרבה. וכמו שכתבתי לעיל כ"ט כ' בשם מד"ר.

פרק לב, ו

ו וַיִּשְׁכַּיְמוּ מִמְחֶרֶת וַיַּעֲלוּ עֵלֹת וַיִּגְשׂוּ שְׁלָמִים וַיֵּשֶׁב הָעָם לֶאֱכֹל וְשִׂתּוֹ וַיִּקְמוּ לְצַחֵק :

וישב העם. לא כל העם אלא איזה חבורה.

ויקומו לצחק. בשמחה רבה שנפטרו מהשגחת הקב"ה שהוא מגיע ע"י תורה ועבודה דוקא, ודבר זה היה קשה לקבל מתחלה כמו ביארנו לעיל י"ג ט' עיי"ש. ועוד במעשה מרגלים היה כת כזה כמבואר בפרשה שלח.

פרק לב, ז

ז וַיִּדְבַּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵךְ-רֹד כִּי שַׁחַת עִמָּךְ אֲשֶׁר הָעֵלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

לך רד. רדה מן ההר מיבעי, כמו דכתיב וירד משה מן ההר. מזה הגיע דרשת חז"ל בברכות (לב,א) לך רד מגדולתך. ופי' ירידה זו הוא. שלא יתנהג עוד ע"י דרך נסי תמיד כמו שהיה משה זרוע תפארתו ית' אלא יהיו הליכותיך בהנהגה טבעית ונתן ה' טעם ע"ז. כי שחת עמך אשר העלית. בזה שהעלית אותם להתנהג בדרך נס בזה גרם להם שישחתו. משום הכי ראוי שירד ממדרגתו כדרך שאמרו חז"ל בבראשית רבה (צ,ה) שפורעין מן הנעבד אף על פי שאינו חייב כלל. מכל מקום הרי נכשלו ע"י. כך ע"י הנהגתו במעלה עליונה זו נכשלו ישראל. ע"כ ראוי ליענש ולירד. וכמו שכתבתי לעיל.

פרק לב, ח

ח סָרוּ מֵהָר מִן-הַדָּרָךְ אֲשֶׁר צִוִּיתֶם עֲשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסֵּכָה וַיִּשְׁתַּחֲוּ-לוֹ וַיִּזְבְּחוּ-לוֹ וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּהָ

אֵלֶּהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלֹדָה מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

וישתחוּ לוֹ ויזבחוּ. דרך הספור להוסיף ולהגדיל האשמה זה אחר זה. משום הכי החל ה' וישתחוּ לוֹ. ולא עוד גם ויזבחו לו. שהוא חמור מהשתחואה שישנו גם בהיתר למלכים ושרים מה שאין כן זביחה שאינו אלא עבודת אלוה. כן בפנים כן בחוץ.

ויאמרו אלה וגו'. והוא לכאורה קל מזביחה שהוא במעשה. מה שאין כן דבור בעלמא מכאן למדו חז"ל דהאומר אלי אתה חייב מיתה וזכרת משום דאתקושי איתקיש לזביחה כדאיתא בסנהדרין (סג,א) ובפרש"י במשנה (ס,ב) ד"ה והמקבלו. אבל השתחואה לא איתקש כלל. ומשום הכי בעינן קראי להשתחואה למיתה ואזהרה. ובזה מיושב כמה קושיות התוס' בסוגיא.

פרק לב, ט

ט ויאמר ה' אל-משה ראיתי את-העם הזה ונהי עמ-קשה-ערף הוא:

והנה עם קשה עורף הוא. הדעת ההחלטית של האדם הוא בכח המוח של העורף, כמו שכתב הראב"ע בהקדמה לעשרת הדברות אשר באחרית מוח הראש הוא הזכירה, משום הכי מי שאינו נוח לשבור טבעו מיקרי קשה עורף. וישראל עזים הן כדאיתא ביצה (כה,ב). ואמר ה' אחר שהם עם קשה עורף לא יכנסו לעול תורה ומצות הנדרש להשגחתו ית', אלא מבקשים לאמצעי שלא יהיו צריכים עוד לעול תורה ומצוות.

פרק לב, י

י ועתה הניחה לי ויחר-אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול :

ועתה הניחה לי. תרגם אונקלוס אנח בעותך מן קדמי. ולזה כוון בפרש"י בשם המדרש ועיין בסמוך (פסוק יא).

ואכלם. זה הלשון משמע כליה לגמרי ולא כלשון השחתה שיש לו כמה אופנים ועוד יבואר. (פסוק יד)

פרק לב, יא

יא ויחל משה את-פני ה' אלהיו ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בלח גדול ובגד חזקה:

ויחל משה. אינו מובן לפי הנראה אחר שהקב"ה גזר ואמר הניחה לי היינו שלא תתפלל היאך מצא משה היתר להתפלל. אבל יש להתבונן בתרגום אונקלוס וצלי משה. ולא תרגם ובעי משה כמו שכתב בפסוק הקודם אנח בעותך. או היה לו לתרגם לעיל אנח צלותך. אלא הענין דכבר נתבאר בספר בראשית (מ' כ"ב) בפרשה בחרבי ובקשתי. דתפלה הקבועה בכל יום מיקרי צלותא ותפלה המיוחדת לצורך השעה מיקראי בעותא. וגם נתבאר שם י"ח כ"ב דמעיקר הדין מי שיש לו צורך שעה יתפלל ש"ע בזמנה ובו יכלול חידוש תפלה לצורך השעה. ובזה לא יהא נצרך עוד להקדים שבח לתפלה כמו שאמרו בע"ז (ז,ב) ולמדו ממש רבינו בפרשה ואתחנן (ג, כד) שהקדים אתה החלות וגו' משום דבתפלה קבועה כבר יש שלש ראשונות שהן שבח. אבל כ"ז הוא בכל אדם שתפלתו נדרש לעת רצון, והיא בעת תפלה קבועה, מה שאין כן משה רבינו דרב גוברי' תפלתו לעולם עשתה פרי וגם לא היה לו רגילות

לתפלה קבועה שנתייסד הליכות עולם הטבע בפרנסה ע"ז. ומשה לא נצרך לכך וכמו שכתבתי בפרשה מי מריבה. והוא מחמת שהנהגתו היתה נסיי משום הכי כשהתפלל על עצמו הקדים שבח כדון. וכאן כשאמר לו ה' לך רד מגדולתך הזהירו הקדוש ב"ה אנח בעותך היינו תפלה לצורך השעה בפני עצמה כדרכו. מה עשה משה ויחל משה. היינו וצלי משה זה תפלה קבועה כדרך ירידה מבדרך הטבע ובתוך תפלה קבועה התפלל עוד למה ה' וגו'. ומשום הכי לא אמר כאן שבח שהרי הקדים שבח בתפלה קבועה.

למה ה' וגו'. אינו נוסח התפלה דכתיב בפרשה ואתחנן שהתפלל בארבעים יום. והשנוי בנוסח התפלה הוא ע"י הפרש הגזירות שהיה על ההר קודם שניחם ה' על גזירות כליון ר"ל ולא כן בארבעים יום שאח"כ כאשר כבר ניחם ה' מכליון חרוץ בפעם אחת. ולפי ענין הגזירות היתה התפלה ויבואר בספר דברים דיוק השנוי.

אשר הוצאת וגו' ולא אמר העלית. דזה דברו לפני ה' שלא רק משום שהוא מתנהג בדרך נס הגיעו לכך, אפילו היציאה לבד שהיה ההכרח לכך גם כן גורם לבא לע"ז אפילו היו מתנהגים בדרך הטבע שהרי הוצאת אותם ביד חזקה הוא הדבר שהיה על ישראל במצרים משום שאל רצו לצאת. כמו שביארנו לעיל י"ג ז' שלא רצו לצאת ולשאת השגחת ה' שבא ע"י עול תורה ומצות. ואף על פי שלא ידעו שיהיו במדבר בדרך נס ורק וענת אשר העלנו מארץ מצרים היא עולה לצעקתם.

ואמר **בכח גדול.** היינו שידוד הטבע כמה פעמים והוא טעם שלא יצא לריק פעולתו המיוחדת בשביל כלל ישראל. דאם עלה על הדעת דמשה וזרעו לבד די שיהיו לגוי גדול לא היה צריך לכל כך פעולות.

וביד חזקה. כמו שכתבתי בעל כורחך הוציא אותם א"כ הרי ידעת שעלולים לסרב על עבודתך ולבקש את זרים.

פרק לב פסוק יג

**יג זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בן ותדבר אלהם אברהם את-
זרעכם ככוכבי השמים וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעלם:**

כוכבי השמים. זהו השבועה שהיה בשעת עקידה ונתבאר שם שלא משום רבוי המשיל לכוכבים, אלא שיהיו גדולי המעלה שיאירו ככוכבים וא"כ אף על פי שעדיין לא הגיעו לזה המעלה. סוף סוף יגיעו לזה כפי שבועתך.

ואמר משה ולישראל עבדיך. אף על פי שלא נאמר לו ממש ברכה זו מכל מקום אחר שאמר לו צחק ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך וגו' ויתן לך את ברכת אברהם (ברא' כח,ג). והקב"ה א"ל בבואו מפדן ארם אני אל שדי פרה ורבה. הרי נתקיים נבואת יצחק וממילא הגיעה לו ברכת אברהם ג"כ.

ונחלו לעולם. בתורת נחלה דמשמעו שאין לה הפסק. ואפילו בשעה שגולים ממנה הרי היא שלהם אלא שגולים ממנה ולעולם עין ישראל תלויה לשוב בה. והקב"ה הבטיח ליעקב כל זה כמו שכתבתי בספר בראשית כ"ח ט"ו. וא"כ יש בזה טענה לבטל גזרת כליון שלא תתבטל הנחלה שהיא בטבע הבריאה השייכת ל"ב שבטים. ומה מועיל מה שאני זרעי לבד יורשים א"י. והרי אין זה נחלה שנבראה הארץ בשביל זה. נמצא בא משה בכח חמש טענות לבטל גזרת כליון. א' בכח גדול. ב' ביד חזקה. ג' למה יאמרו וגו'. ד' שהיה הבטחה להרבות זרעם ככוכבים וא"כ עוד יהיו ראויים לגדולות. ה' ונחלו לעולם.

פרק לב פסוק יד

(יד) וינחם ה'. מלעשות כליון גמור אבל עדיין הית' הגזירה להשמיד אותו הדור, והבנים יבואו לא"י כמו שהיתה גזרת מרגלים. וע"ז הגזרה התפלל משה ארבעים יום עוד כאשר יבואו לפנינו בס"ד.

פרק לב, טו

טו ויפן וירד משה מן-ההר ושני לחת העדת בידו לחת כתבים משני עבריהם מזה ומזה הם כתבים:

ויפן וירד. לעיל י"ט י"ד כתיב סתם וירד משה מן ההר. וכאן כתיב ויפן. והטעם דזה ברור שמשה חזר וירד אחורנית ופניו כליפי שכינה כדין היוצא מן הקודש. ולא ירא שמא יכשל באבן וכמו שסופר בגמרא יומא (נג,א) על רבא כד הוי מיפטר מרבי' הוי אזיל לאחורי' עד דמנגפן כרעיין ומיתווסן אסקופתא דבי רב יוסף דמא אבל כאן בתפשו את הלוחות בידו ירא שמא יכשל ויפול והלוחות יפלו מידי ח"ו ע"כ הפנה עצמו ומצדד פניו והולך לאחוריו.

לחות כתובים משני עבריהם. לא היה מצד הפנים לבד אלא גם מפנים גם מאחור.

מזה ומזה הם כתובים. נקראים מימין לשמאל ומשמאל לימין ואין זה אלא מעשה נסים. (עיין ירוש' שקלים פ"ו באורך). והנה כל השבח הכתוב על הלוחות. מקומם יותר לעיל (לא,יח) בפסוק ויתן אל משה וגו' ולא במקום שבירתן. אלא בא הכתוב לבאר איך עשה משה כל הגדולות ליקח את העגל ולשרפו באש ולא עמד איש נגדו והרי את אהרן הכריחו עוד לעשות אלא משום שמשה התחכם ולא שבר את הלוחות בהיותו בהר כשאמר לו ה' ממעש' העגל והוחלט אצלו לשברם וגם הבין כי כך רצונו ית' כמו שכתבתי בספר דברים ט' י"ב והלאה, אלא משום שרצה משה לשבר את לבב העם ולהסעיר דעתם בראותם אשר משה משבר לעיניהם סגולה נפלאה כזו ויהיו נעצבים עד שלא ימצאו ידיהם למחות ביד משה על כל מה שעשה וכמו שמצינו בברכות רפ"ה (לא,א) דכי חזו רבנן דאייתא כסא דמוקרא בת ד' מאה זוזי וקתבר אעציבו. מכל שכן שנשבר לעיניהם סגולה שאין כמוה בעולם משום הכי סיפר הכתוב מה שהיה כדאי להסעיר לב העם ע"ז שהרי הלוחות היה כתובים משני עבריהם מזה ומזה והיו כל ישראל החונים מכל צד סביב ההר יכולין לקרותו.

פרק לב, טז

טז וְהִלַּחַת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הַמָּה וְהַמְּכַתֵּב מִכְּתָב אֱלֹהִים הוּא חֲרוּת עַל-הַלְחַת:

והלוחות מעשה אלהים המה. גם עצם האבנים וחיתון נראה לכל עין כי אין ביד משה לעשות כאלה. ולא היה בידו אבנים נפלאים כאלו ולא חיתוך נפלא כזה ואין זה כי אם מעשה אלהים בריאה מיוחדת מששת ימי בראשית שנברא בשם אלהים וכדאיתא בפרשה מקום שנהגו. וגם המכתב מכתב אלהים הוא. גם זה הכירו כי הכתב אינו מעשה ידי אנוש כי אם מכתב אלהים.

וגם חרות על הלוחות. חקוקים ולא כתובים בדיו או בצבע וכ"ז מן הנמנע לבשר ודם לחרות על אבנים כאלה. ואין זה כי אם ענין נפלא מיוצר בראשית ב"ה ע"כ היה בזה למדי להסעיר לב העם ולהעציבם ולבטל כל המחולות וההתקוממות.

פרק לב, יז

יז וַיִּשְׁמַע יְהוֹשֻׁעַ אֶת-קוֹל הָעָם בְּרַעַה וַיֹּאמֶר אֶל-מֹשֶׁה קוֹל מִלְחָמָה בְּמַחְנֶה:

וישמע יהושע וגו'. זה הספור אין בו דבר לענין העגל לפי ראות. ורק הוא בא בזה להעיר במקומו על ענין שנמצא במדרש קהלת ט' על הפסוק שבתי וראה וגו'. שני דברים אמר יהושע לפני משה ולא מצא חן. היינו כאן ובעת שאמר אדני משה כלאם. גער בו משה ומה זה העירו רבותינו ז"ל בחקירה זו אלא בא ללמד על מאמרם הנפלא במס' ב"ב (עה,א) פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה. ובאו בזה המשל לבאר כי כמו שאין בלבה שום אור בעת שהחמה זורחת. ואף על פי שידענו שגם הלבנה נבראה להאיר מכל מקום בעת שהחמה זורחת אינה משמשת כלום באור. כך בעת שהיה משה באורו לא היה ליהושע שום הארה מן השמים אף על פי שנודע היה שיהיה אור המאיר לישראל והרי ע"כ עלה עם משה להר מכל מקום בעת שזרח משה לא היה אור ליהושע כלל. עד שהיה משה קרוב למות, כמו שכתבתי בספר דברים ל"א י"ד והלאה. ובא הכתוב כאן להראות אותנו אשר לא צלחה ליהושע לדבר לפני משה דבר שיהא נושא חן, אף על פי שהיה משה מבין בו כי הוא משכיל על דבר לאשורו.

פרק לב, יט

יט וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרַב אֶל-הַמַּחְנֶה וַיֵּרָא אֶת-הָעֵגֶל וּמַחְלַת וַיַּחַר-אַף מֹשֶׁה וַיִּשְׁלַךְ מִיָּדוֹ אֶת-הַלְחַת וַיִּשְׂבֹּר אֹתָם תַּחַת הַהָר:

וישלך מידיו את הלוחות. כבר נתבאר בספר דברים ט' י"ז שלא היה ההשלכה כמטה את ידיו ונפל מה שבהם אלא שלקחם בידיו והשליך בכח. וגם היה באופן שהבינו הכל שלא בדרך הטבע נעשה כך כמבואר שם.

וישבר אותם תחת ההר. לא השליכם מידינו בהיותו במחנה אלא בחרי אף רץ בחזרה אל ההר ושם השליכם ושברם ולא היה בידם של ישראל למחות בו שהרי עוד לא מצאו לבבם לעבור הגבול והרי עוד לא משך השופר קולו וכדכתיב בספר דברים שם וההר בוער באש עד לב השמים ועיי"ש.

פרק לב, כ

כ וַיִּקַּח אֶת-הָעֵגֹל אֲשֶׁר עָשׂוּ וַיִּשְׂרֹף בָּאֵשׁ וַיִּטְחֶנּוּ עַד אֲשֶׁר-דָּק וַיִּזְרַע-עַל-פְּנֵי הַמַּיִם וַיִּשְׂק אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

ויקח את העגל. כבר נתבאר (פסוק טו) כי בזה ששבר את הלוחות לעיני כל ישראל היה מקום למשה לעשות כל מה שלבו חפץ עם העגל. **וישק את בני ישראל.** לא שהשקה כמשמעו את כל ישראל אל במה שפזרם על פני הנחל היורד מן ההר ומשם היו שותים כל ישראל שאף על פי שהיה הבאר אצלם כבר נתבאר בפרשה חקת (כא, יט) שהבאר עצמה ירד לנחליאל כדרך המים להיות נמשך למים אחרים וממילא השקה את ב"י. ולפי דעת חז"ל נבדקו בזה מי שהיה ראוי לזה העונש.

פרק לב, כא

כא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן מִה-עֲשֵׂה לָךְ הָעָם הַזֶּה כִּי-הִבְאֵתָ עָלָיו חֲטָאָה גְדוֹלָה:

הבאת עליו חטאה גדולה. אף על פי שידע היטב שאהרן לא כוון לע"ז ח"ו כי אם לעשות אלהי זהב באופן שלא נודע להם עדיין האיסור בזה. אבל סוף סוף נתחלל בזה שם שמים ואחר שוגג ואחד מזיד בחילול ה'. והיינו חטאה גדולה שוגג שהוא גדול העונש ושאל את אהרן מה הכריחו לכך לעשות להם אלהי זהב אף על פי שהיה סבור שמותר.

פרק לב, כב

כב וַיֹּאמֶר אַהֲרֹן אֶל-יְחִיר אֶף אֲדֹנָי אֲתָהּ יְדַעְתָּ אֶת-הָעָם כִּי בָרַע הוּא:

כי ברע הוא. לעולם אומרים כי רע להם מעמדם במדבר ולשון זה כתיב לעיל ה' י"ט בכוונה זו יעיי"ש. באשר אינם בטוחים בכחם שראויים להתנהג בנס. ובדרך הטבע קשה ג"כ להיות במדבר. וזהו תרעומתם במן ובבאר כמו שנתבאר.

פרק לב, כג

כג וַיֹּאמְרוּ לִי עֲשֵׂה-לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לִפְנֵינוּ כִּי-זָה מַשֶּׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הָעֵלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יְדַעְנוּ מַה-הָיָה לוֹ:

עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו. איזה כח שיוליכנו במדבר וכמו שנתבאר לעיל והרי ראו עצמם מסוכנים ומי יכול לעמדו לפי עם רב שחושבים עצמם למסוכנים ועומדים בענין רע רחמנא ליצלן.

פרק לב, כד

כד וְאָמַר לָהֶם לְמִי זֶהָב הַתְּפָרְקוּ וַיִּתְּנוּ-לִי וְאַשְׁלָכֶהוּ בְּאֵשׁ וַיֵּצֵא הָעָגֶל הַזֶּה:

ואמר להם למי זהב. לא יכולתי לעמוד נגדם, ואך אמרתי דבר להשקיט רוחם, ונעשה שוב במהירות נפלאה ויצא מה שיצא.

פרק לב, כה

כה וַיֵּרָא מֹשֶׁה אֶת-הָעַם כִּי פָרַע הוּא כִּי-פָרַעַה אֶהְרֹן לְשִׁמְצָה בְּקַמְיָהִם:

כי פרוע הוא כי פרעה וגו'. ראה שתי ראיות. אחת כי פרוע הוא לעשות מה שלבו חפץ איש כל הישר בעיניו באין מפריע. עוד ראה **כי פרעה אהרן לשמצה בקמיהם.** קמיהם משמעו אנשים גדולי הדור שקמים נגד העם הפרוע למחות בידם. ודרך עם ה' להיות נכנע וניחת מפני גדוליהם. אבל בזה שרבו על דעת אהרן הצדיק עד שהוכרח הוא לעשות כרצונם אף על פי שגם הוא ידע שאינו נכון וא"כ פרעה אהרן עוד בדבר זה לשמצה. פירוש להתנהג שלא בדרך ארץ ובכשרון דעת.

בקמיהם. עם גדוליהם הרוצים למחות בידם. והקדים זה הכתוב למעשה משה דבר נפלא מאד ומסוכן. ולא היה ראוי לעשות כן אם לא שראה משה צורך השעה והכרחי לעשות כן. והפלא הוא בשני דברים. א' מה שצוה את הלויים שהם בעצמם יהרגו ע"פ דעתם אותו האיש עבד ע"ז. והרי אפילו מלך שמרדה עליו מדינה ושולח חיילותיו להקיף את המדינה ולהענישם. אינו מרשה את בני החיל שהם יהרגו ע"פ דעתם אלא שולח עוד אנשי משפט לחקור חובת כל איש והחיל אינם באים אלא לשמור את בני המדינה שלא יפרצו בשופטיהם. וכך היה ראוי למשה לעשות להושיב ב"ד ולדון כל אחד. וכאן הרשה את הלויים שהם ילכו משער לשער להרוג בחרב שלופה לכל מי שידעו שעבד ע"ז. ואפילו לדעת חז"ל שדנם בסנהדרין ע"פ עדים מכל מקום לא היה ע"פ דבר תורה להרוג שלשת אלפי איש ביום א'. שנית דאפילו אם יצא גזרת המלך להרוג כל הבא ביד אנשי חילו לא ישלח במדינה רבת אנשים. מעט חיל וחרב בידם. שהרי ירבו עליהם אנשי המדינה ויהרגו את החיל. אלא שולח הרבה גדודים וכל כלי זינם בידם באופן שיהיו בטוחים מן הסכנה. ומשה שלח את הלויים אנשים מועטים בחרבות למחנה של ששים רבוא ולא ירא מסכנת הלויים. משום הכי הקדים הכתוב כי צורך היה לעשות כן. כי ראה את העם כי פרוע הוא. אפילו מי שלא עבד עבודת כוכבים עדיין היה פרוע בלי שום מורא שמים ומורא בשר ודם. וקרוב להגיע לע"ז ולכל דבר תועבה כשיעלה על רצונו. ואם כן ראוי לעשות דבר נפלא להרוג ביום א' הרבה אנשים ויפול בזה פחד ב"ד עליהם וכמו

שמצינו בשמעון בן שטח שהרג שמונים נשים מכשפות ביום אחד ובלי חקירה רבה כראוי ע"פ דין תורה אלא לצורך השעה.

שנית ראה כי פרעה אהרן לשמצה בקמיהם. שמטילים מורא על גדוליהם שיהרגוהו אם לא ישמע להם. והרי הם רבים והוא יחיד. ע"כ רצה משה להראות בזה המעשה שאין מורא לעובדי ה' מהמון רבה כמו שלא נגע אדם רע בלויים שהלכו במסירות נפש כאשר יבואר. וכידוע מכאן ולהבא לנהוג מורא מגדוליהם ולא יפחידו אותם בהמונם הרב. וידעו אשר מגדול עוז שם ה'. בו ירוץ צדיק ונשגב. [וראיתי מגיהים בתרגם אונקלוס לדריהן. שאין זה שום משמעות לבקמיהם. וצריך לומר לרדיהן. היינו הרודים בעם. הן גדולים וכמו שכתבתי].

פרק לב, כו

(כו) מי לה' אלי. אין הכוונה מי הוא שלא עבד עבודת כוכבים. שהרי רוב ישראל לא עבדו עבודת כוכבים. אלא מי יודע בעצמו שהוא אך לה' למסור נפשו וכל אשר לו לאהבת ה' וכבודו. כעין שאמרו במד"ר ראש פרשת מטות על הא דכתיב ואותו תעבוד שאתה מפנה עצמך לתורה ולעסוק במצות ואין לך עבודה אחרת. פירוש שאינו עובד את עצמו כלל. רק הוא מופרש לה'. ונדרש משה לשאלה זו משום דאף על פי דשלוחי מצוה אינם ניזוקין. אינו אלא במקום שלא שכיחא הזיקא כידוע. וא"כ לא היה משה יכול להכניס את ההורגים בסכנה עצומה כזאת. משום הכי חקר מי לה' אלי דזה הכלל דשכיחא הזיקא שאני אינו אלא מי שעושה מצוה כטבע האדם לקוות שכר וגמול אם בעוה"ז אם בעוה"ב אבל מי שהוא מופרש לה' בלי שום רצון עצמו כלל. אינו ראוי לפחד משום דבר אפילו מהזיקא דשכיחא.

(הרחב דבר: כמו שמוכח מסוגיא דפסחים (ח,ב) דתניא חור שבין יהודי לארמאי בודק עד מקום שידו מגעת והשאר מבטלו בלבו, פלימו אומר כל עצמו אינו בודק מפני הסכנה ומפרש הגמרא משום דשכיחא הזיקא. וק' וכי לית לי' לת"ק הא דשכיחא הזיקא. ואם באמת פליגי אמאי נקבע הלכה כפלימו. וגם הרי פלימו מביא ראיה מהא דכתיב בשמואל שאמר איך אלך ושמה שאול והרגני והשיבו לו ה' עגלת בקר תקח בידיך. אלא ודאי ת"ק מודה במקום דיש סכנה ושכיחא הזיקא אבל אם יודע האדם בעצמו שמאבד את הרגשותיו במעשה המצות אין לו חשש מסכנה טבעית ומכל מקום יש לדעת כמה מצוה לבדוק ואמר עד מקום שידו מגעת. ואבל ודאי לא כל אדם זוכה לכך. ומכל שכן אם בא אחד לשאול הדין אסור להורות שיבדוק שהרי לא עמדנו על לבו. וזהו הוראת פלימו ואין בזה מחלוקת. והנה שמואל הנביא הגיע למדה גבוהה זו משום הכי לא אמר ה' תחלה שיקח עגלת בקר. אבל שמואל הרגיש בעצמו שהיה מתעצב באותו ענין על שאול כידוע ולא מצא בלבבו שמחה של מצוה שמגיע לאהבת ה' ודביקות. משום הכי שאל כדין והקב"ה השיבו כהלכה.).

וכן כאן כשרצה משה לעשות זה האופן לצורך השעה חקר מי הוא שיודע בעצמו שהוא אך לה' אז יכול לבטוח בו שלא יצא מכשול מדבר המסוכן הלז.

פרק לב, כז

כז וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שִׁימוּ אִישׁ-תְּרֵבוּ עַל-יָרְכוּ עֲבָרוּ וְשׁוּבוּ מִשְׁעַר לְשַׁעַר
בְּמַחְנֶה וְהָרְגוּ אִישׁ-אֶת-אָחִיו וְאִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת-קָרְבוֹ:

כה אמר ה' וגו'. בודאי צוה קב"ה לעשות כן ומכל מקום לא כתיב הדבור מפורש משום שלא בא הדבור בדרך גזרה ואזהרה מפורשת שאי אפשר לגזור על האדם להיות באהבת ה' למעלה מטבע אנושי ולהגיע למצוה זו. ומעולם לא מצינו בתורה אזהרה בזה האופן. ועיין מה שכתבתי בספר ויקרא כ"ה כ. ולא דמי למצות קדוש השם דהתם כך המצוה למסור עצמו למיתה בפועל. והיא אפשרית להעשות לשם גמול עוה"ב אפילו לא הגיע לאהבת ה'. אבל במצוה שבאמת אין הכוונה למות ח"ו, אלא אם יעשה באהבת ה' באמת אז הזכות תעמוד לו שלא יסתכן. זה אי אפשר להזהיר כלל משום הכי לא אמר ה' בפירוש למשה דבר אל הלויים לעשות כן. אלא אמר לו אם היה נמצא מי שהוא לה' ולא יעש מצוה זו אלא מחמת אהבת ה' אזי יעשה כן.

ואחר שקרא משה במחנה והודיעו בני לוי אשר הנם מוכנים לכך. אמר להם כה אמר ה' אלהי ישראל. שהיא היא הנהגה עליונה למעלה מן הטבע ומשום הכי אמר אלהי ישראל. והבטיחם אם אך כן הוא שהמה אך לה' אז יהיה אלהי ישראל עמם וינצלו מן הסכנה.
והרגו איש את אחיו וגו'. כל שאפשר למעט הסכנה עדיף. ובזה שיהיו מדקדקים להרוג דוקא איש את אחיו שחייב מיתה יכירו כל ישראל שהם מופשטים מרצון עצמם בזה, ולא ימצאו גם המה לב לעמוד נגדם באשר יכירו שהמה כמלאכי מרום.

(הרחב דבר: ומזה יש ללמוד דהבא לרדוף את הרשע על דבר שחייב באמת מכל מקום יש להזהר שלא ירדפנו מי שהוא שונאו ומבקש רעתו. דרדיפת אדם הוא סכנה ושכיחא הזיקא. ואם הרדיפה באה בהנאת עצמו ג"כ גם הוא לא ינקה. פוק חזי מה שכתבתי בספר בראשית כ"ז ט' על הא דאיתא בבראשית רבה (ד,זו) שנענש יעקב על צעקת עשו. ולא נענש על חרדת יצחק היינו משום שעל חרדת יצחק ודאי הצטער יעקב הרבה אלא שמוכרח היה לכך. מה שאין כן בצעקת עשו נהנה יעקב. משום הכי נענש ע"ז אף על פי שגוף הענין מה שרמה לעשו היה כשר ומוכרח. והיינו דאיתא במדרש קהלת על הפסוק והאלהים יבקש את נרדף אפילו צדיק רודף רשע. פירוש ומה שרודפו יש בו הנאה עצמית שוב נענש ע"ז).

פרק לב, כט

כט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מִלֹּאז יִדְכֶם הַיּוֹם לִיהְוֶה כִּי אִישׁ בָּנָו וּבְאָחִיו וְלָתַת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה:
מלאו ידכם. הרגילו עצמכם לעשות אך לה' כמו שכתבתי לעיל כ"ט ט' במשמעות מלוי ידים.

כי איש בבנו ובאחיו. דבמה שהרגו באותו יום בנו ואחיו שידעו שחטאו ופעולה זו שבאה לידם לעשות אך לה' פעלה בלבבם פעולה עזה ונמרצה לעשות כן מכאן ולהבא אך לה'. מה שלא בנקל היה להם עד כה. ולא היה במלוי ידיים. אבל עתה בנקל להרגיל ידכם לעשות אך לה'.

ולתת עליכם היום ברכה. עוד תועלת נפלא הגיע לכם במעשה נפלא זה שתהיו ראויים לתת עליכם היום ברכה. דבמה שעשיתם דבר למעלה טבע אנושי כך תהיה השגחה פרטית עליכם למעלה מהטבע והיינו שאמר משה בספר דברים י' ט' ה' הוא נחלתו כאשר דבר ה' אליהן לו ונתבאר שם שבבואם בשנת הארבעים למוסרה. ושם קבלו עליהם עול לפולה של תורה ובזה השיגו מעלה זו להתברך בשפע כדאיתא ב"מ ע"ז (יט,ב) כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין, דבר זה נאמר בתורה כו' וכמו שכתבתי לעיל ט"ו כ"ז ולהלן ראש פרשת פקודי ובספר דברים ומעשה זה שעשו עתה במסירות נפש גרר להם להשקיע כחם בעסק תורה שאינו מגיע ג"כ רק באופן כזה. כדאיתא בשבת פר"ע אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה שנאמר זאת התורה אדם כי ימות באהל. ועוד כמה מאמרים ומזה הגיע עליהם ברכה.

עוד נכלל בזה המאמר שהלוי נתייחדו לברך את ה' בשירה יותר מישראל וכהנים והיינו דכתיב בית ישראל ברכו את ה' בית אהרן ברכו את ה' בית הלוי ברכו את ה' ותניא בתוספתא שלהי מס' הוריות על פסוקים הללו נמצא ישראל מברכין אחת בית אהרן שתים בית הלוי שלש. ויהי הפירוש ולתת עליהם היום מצוה ועסק ברכה. ומזה זכו להיות המה משוררים בממה"ק יותר מכהנים וזכו לזה באותו מעשה. משום דשני אופני חסידות המה היינו א' מעשה המצוה למעלה מטבע אנושי. ב' רוממות הנפש בברכה באהבה ודביקות כמו שכתבתי לעיל בעשרת הדברות (כ,ו) ובספר דברים ל"ג ח' באורך. ובשביל שהראו חסידות במעשה זכו לזו החסידות, וזכו מן השמים ברוממות הנפש ג"כ.

פרק לב, ל

ל ויהי ממחרת ויאמר משה אל-העם אתם חטאתם חטאת גדלה ועתה אעלה אל-ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם:

ויהי ממחרת. כל הימים הללו בכלל ארבעים יום האמצעים שהתנפל לפני ה'. ולא כפרש"י להלן ל"ג י"א והרמב"ן שם שארבעים יום האמצעים היה בהר וע"כ נתקשו בענין אהל מועד של משה יע"ש וגם דחו סדר פרקי דר"א פרק מ"ו שהביא הרמב"ן שם. והרא"ש שלהי מס' ר"ה כתב שיש טעות הדפוס בפרקי דר"א והוא פלא. [וכך כתב הגר"א בפירושו לסדר עולם רבה. דהעיקר כפרקי דר"א ואין חולק בזה. ולא הרמב"ן והרא"ש]. וכן המדרש שהביא רש"י שא"ל ה' ששיב אהל מועד למחנה, א"ל אני בכעס וכו' מבואר שהיה בתוך מ' יום הללו. אלא העיקר שכל מ' יום הללו עסק בתקנת ישראל במחנה אלא שנזהר להתפלל שחרית מנחה

וערבית תפלה קבועה, ובתוך התפלה התפלל חפלה קצרה בשביל ישראל, והיא התפלה המבוארת בספר דברים ט' כ"ה ולא כהרמב"ן שם וע"ז נאמר (שם שם יח) ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה. וכמו שכתבתי שם פירוש כראשונה היינו כמו שעשיתי בהר שהתפללתי תפלה קבועה ובה אמרתי למה ה' יחרה אפך בעמך. ומשום הכי לא הקדים שבח וכמו שכתבתי לעיל י"א. כך היה בכל משך מ' יום האמצעים בכל עת תפלה התפללתי תפלה קבועה וסדורה שהיה אז מימות אברהם יצחק ויעקב ובם היתה התפלה אנא חטא העם הזה וגו' ואחר כך היה רגיל בנסוח התפלה שמבוארת בספר דברים אמנם אחר התפלה נתעסק במחנה כדאיתא בפרקי דר"א. ובזה מבואר כל הפרשיות אל נכון.

ולא תדחה ממה שכתבתי בדברים י' י' ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים ארבעים יום וארבעים לילה. דאלו הימים לכולי עלמא מיירי במ' יום האחרונים כמבואר בפרש"י להלן ל"ג י"א וכך כתבו התוס' ב"ק דפ"א ועיין מה שכתבתי שם בעזרו ית'.

(הרחב דבר:) והא דאיתא בברכות (לד,א) כלום מאריך יותר ממשה בינו דכתיב בי' את ארבעים יום וגו'. אין הכונה שעמד במצב אחד בתפלה ארבעים מעת לעת דאם כן היה בזה נס שלא היה מעולם וגם איה אומר ודברים שאפשר לדבר ארבעים מעת לעת אלא הרבה להפציר על דבר אחד, היינו ביטול גזרה של השמדה, מ' מעת לעת בכל תפלה. ומזה יש ללמוד דאפשר להאריך הרבה אף בתפלה אחת).

פרק לב, לא

לא וַיָּשָׁב מֹשֶׁה אֶל-ה' וַיֹּאמֶר אֲנִי חָטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָאָה גְדֹלָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהֵי זָהָב :
חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב. בתורת שליח שיבקש בעדנו מה'. ונקרא אלהי זהב כמו שכתבתי לעיל ובזה נתחלל שם שמים שעשו אותו כמה אנשים לע"ז. והתודה בשם כל ישראל כדין.

פרק לב, לב

לב וַעֲתָה אִם-תִּשָּׂא חֲטָאתָם וְאִם-אֵין מַחְנֵי נָא מִסִּפְרָךְ אֲשֶׁר כָּתַבְתָּ:
מחני נא וגו'. יפה פירשו הרמב"ן והספורנו. שביקש למחות זכיות שלו כדי שירבו זכויותם ונוסיף לבאר דחטא חילול ה' חמור כמבואר בקידושין (מ,א) אין מקיפין בחילול ה' ומפרש בגמרא אין מקיפין כחנווני להאריך אף. עד שתתמלא הסאה. אלא העונש בא מיד. אבל איתא שם עוד מר בריה דרבינא אמר לומר שאם היתה שקולה מכרעת. ובזה הלשון מבואר דאף על פי שעון חילול ה' עונשו חמור מכל מקום אין זה אלא בצרוף שאר עונות עד שהיא שקולה ומכרעת. מה שאין כן אם הזכיות מרובים וכך כתב הרמב"ם באגרת השמד בזה הלשון: והעון הזה בין יתר העונות אין יוה"כ מכפר (ויותר מזה כתבתי בהעמק שאלה סימן קס"ז אות י"ד)

מעתה אמר משה מחני נא. היינו מחה את הזכיות שלי ממני ולהצטרף לזכויותם. ואשאר בלי זכיות עד שאהיה ראוי למחות את שמי.

פרק לב, לג

לג וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה מִי אֲשֶׁר חָטָא-לִי אֲמַחֲנוּ מִסְפָּרָי:

מי אשר חטא לי אמחנו מספרי. זה אי אפשר להיות נמחה שמו אחר שלא חטא ואינו כמו שכתוב בס' ישעיה (נג,ה) והוא מחולל מפשעינו שהביא הרמב"ן ז"ל. דשם אינו מחיית השם כלל ח"ו אלא יסורי עוה"ז. אבל מחיית השם היינו כריתות עולם ח"ו זה אי אפשר. אך מכל מקום זכיותיך לצרף להם ודאי אפשר, משום הכי בטלה הגזרה של השמדה בפעם אחת אפילו אותו דור לבד ע"כ אמר ועתה וגו'.

פרק לב, לד

לד וְעַתָּה לֹךְ נַחֵה אֶת-הָעָם אֶל אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי לְךָ הֲנֵה מִלֵּאכִי יֵלֶךְ לְפָנֶיךָ וּבְיוֹם פְּקֻדֵי וּפְקֻדָתַי עֲלֵהֶם חָטָאתָם:

אל אשר דברתי לך. לא פירוש המקום משום דרך כעס כמו שכתב הרמב"ן ז"ל וכמו שאין זוכרין את השם משנאה כמו שכתבתי בספר בראשית מ"ח ח' כך הדבר השייך להשנאוי אינו נזכר בפה מלא.

הנה מלאכי ילך לפניך. ולא אמר אשלח כמו שאמר ה' אח"כ. והנפקא מינה בזה מבואר בספר בראשית כ"ד ז' ההבדל בין לשון כי מלאכיו יצוה לך בין לשון הנה אנכי שולח. או הוא ישלח מלאכו. דשלוח משמעו מיוחד ומסיום בשביל דבר זה מה שאין כן יצוה לך הולך לתכלית אחרת ואגב מצוהו לצרכו. ובאמרו כאן הנה מלאכי ילך לפניך אפשר שיהא בדרך אגב לשמור את ישראל במדבר.

וביום פקדי. דנהי דעון חילול ה' סר מזה שלא יהיה בחוזק באופן שאין להקיף מכל מקום הרי מצוה אינה מכבה עבירה זו כמו כל עבירות, ומה יועיל להאדם שיהיה לו רוב מצות אם יחלל שבת, וכי לא יענש ח", ע"כ ביום פקדי וגו' יענשו על זו העבירה של חילול ה'. וא"כ לא נתכפר העון לעת עתה.

פרק לב, לה

לה וַיִּגַּף ה' אֶת-הָעָם עַל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת-הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה אֱהָרֹן :

על אשר עשו. עשיה בכל מקום משמעו תכלית והעמדה על צורה המיוחדת לאותו דבר כמו שכתבתי בספר דברים בשירת האזינו (פסוק ו) וכן בספר בראשית כמה פעמים. והנה אהרן עשה העגל בצורה המיוחדת לו לפי דעתו שיהיה אמצעי להביא צרכי ישראל לפני ה' ע"י. אבל המה עשוהו לתכלית אחר שיהא הוא האמצעי לעשות צרכיהם והיינו ע"ז. ונמצא המה עשו

את העגל כפי דעתם אשר עשה אהרן לפי דעתו. והנה משה לא ביקש כעת מאומה כל זמן שראה שהקצף גדול ואין מרצין בשעת כעס ולא התפלל אלא הנוסחא שבפרשה דברים.

פרק לג

פרק לג, א

א וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵךְ עִלָּה מִזֶּה אֶתְּה וְהָעָם אֲשֶׁר הָעֲלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזֶרְעֶךָ אֶתְנַנְּנָה:

וידבר וגו'. בתוך ארבעים יום אלו נתפייס רצונו של הקב"ה לאט ע"י רבוי תפלות של משה. ובא דברו שאינו בכעס כל כך אלא בדברי פיוסים לישראל על מה שאינו רוצה עדיין להחזיר שכינתו. אבל מכל מקום מה שאפשר עשות להנאתם יעשה. ע"כ אמר עתה בלשון חבה אשר נשבעתי לאברהם וגו'.

פרק לג, ב

ב וְשַׁלַּחְתִּי לְפָנֶיךָ מִלֵּאדָּ וְגִרְשָׁתִי אֶת-הַכְּנַעֲנִי הָאֹמְרִי וְהַחֲתִי וְהַפְּרָזִי הַחֹזֵי וְהַיְבוּסִי:

ושלחתי לפניך מלאך. היינו מלאך מיוחד לראות צרכי ישראל. אבל אינו באופן שכתוב בפרשה משפטים הנה אנכי שולח מלאך לפניך. דשם החונה דה' הולך לפניהם ומלאך עמו וא"כ היה אסור לבקש מהמלאך מאומה כי אם לה'. וזה היה קשה בעיני העם. ע"כ אמר ה' שיהא המלאך מיוחד באופן שלא תהא השכינה עמו. ויהא אפשר לבקש ממנו שיעלה זכרונות ישראל לטובה לפני ה'. וגם לעשות בדעתו באותו דבר שנמסר לו מן ה' באותה שעה. וכמו האופן שהלך המלאך עם יהושע. והמלאך שהציל את לוט. מה שאין כן באופן שהשכינה עמו. וכמו שביארנו לעיל שם בארוכה דכל זה הוא כעין מלכותא דארעא.

פרק לג, ג

ג אֶל-אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ כִּי עִם-קִשָּׁה-עֲרֹף אֶתְּה פֶּן-אֶקְלָד בְּדַרְדְּךָ:

אל ארץ זבת חלב ודבש. באר הקב"ה דלא רק להגין עליהם וללחום מלחמותיהם כמו שהיה במי יהושע שלא בא המלאך אלא לצורך מלחמה. אבל פרנסה בארץ היה ע"י הקב"ה בעצמו כמו שביארנו באורך בספר בראשית מ"ח י"ז. אבל עתה אמר ה' שגם בהיותם בארץ דבת חלב ודבש יהיה ע"י המלאך.

כי לא אעלה בקרבך. לשום דבר.

כי עם קשה עורף אתה. הסביר הטעם לא משום שאני בכעס שהרי כבר נתפייס אלא בשביל שאני חושש לטובתך באשר את עם קשה עורף וקשה עליך להתנהג בהכנה הראויה להעומד

לפני ה' בפלטיין של מלך ה' צבאות. ובלי הכנה ודאי יש לחוש הרבה מכח הדין על איזה עון
ודבר רע.

פן אכלך בדרך. שהסכנה מצויה יותר ויש להזהר הרבה כמו שכתבתי ס' דברים ו' י"ג ובכמה
מקומות. וכאשר באמת היה אח"כ במתאוננים תיכף נענשו, משום שהיה באזני ה' כמו
שכתבתי בספר במדבר שם.

פרק לג, ד

ד וַיִּשְׁמַע הָעָם אֶת-הַדְּבָר הַרְע הַזֶּה וַיִּתְאַבְּלוּ וְלֹא-שָׁתוּ אִישׁ עֲדָיו עָלָיו:

ויתאבלו. כבר העירו במדרש שה"ש על זה שלא מצינו לשון אבילות בכלל ישראל כמו
בשעה שרצה הקב"ה לסלק שכינתו מהם. ואף על פי שהקב"ה סביר שזהו טובתם לפי דרכם.
מכל מקום הרי זה דומה לתינוק שרוצה אמו לסור ממנו וצועק התינוק על זה. ואף על פי
שהיא מוכיחתו ומדריכתו הרבה, והוא אינו רוצה לקבל כל כך היא מכהו כמה פעמים. מכל
מקום כשרוצה היא לסור ממנו בוכה בלי הפוגות, ונוח לו להתייטר כמה פעמים ולא שתסיר
אמו השגחתה בעינה הטוב ממנו. כך נוח לישראל שיתייסרו כמה פעמים כאשר כן היה
במדבר משתהא השכינה מסתלקת מהם.

ולא שתו איש עדיו עליו. עדי ישראל הוא רוח הישראלית. והוא בשני אופנים. חדא להמון עם
ה' שיודעים אשר ה' אלהיהם בדרך נסתר. ואם שאין בהם כח להשיג רוח"ק ומעלה עליונה
מכל מקום כל איש יודע דה' עמו גם בדרך הטבע, והיא אמונת ישראל מה' אלהינו ועדי הזה
משורש בלב ישראל בכל שעה ובכל מקום ואין צורך לזה הכנה כלל. שנית, לגדולי ישראל
שמכינים עצמם להשיג רוח"ק ומשיגים באמת, והוא עדי שאין למעלה הימנו, וראו כל עמי
הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממנו. אמנם זה העדי גם לגדולי ישראל אינה עמהם תדיר,
רק בשעת הכושר להתבודד ולהתקשט בזה העדי. וכאן שהתאבלו ראו גדולי ישראל שאין
ראוי להתבודד ולקוות להשיג רוח"ק שהרי אין רוח"ק בא מתוך עצבות ואבילות כלל ע"כ לא
שתו איש - היינו אנשים המיוחדים.

עדיו עליו. אלא הלכו קדורנית.

פרק לג, ו

ו וַיִּתְנַצְּלוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-עֲדָיִם מֵהַר חוֹרֵב:

את עדים מהר חורב. כבר ביארנו גם ליל כ"ט מ"ו וגם בספר במדבר בפרשה ציצית דהנהגה
של המון ישראל בהשגחה נסתרת אל בא לישראל אלא משעה שיצאו ממצרים וקבלו את
התורה. והנהגה זו תלויה בג' עמודים תורה ועבודה וגמ"ח. מה שאין כן הנהגה אלקית בגלוי
היה גם במצרים באנשי מעלה וחסידים שידעו מג' עמודים אלו והתהלכו בהם באורח חיים

למעלה מדרך אנושי. ומשום הכי בעדי השני שכתבנו לא אפשר לומר שקבלוהו מהם חורב. אבל על עדי הראשון שהוא של כל ישראל כתיב את עדים מהר חורב. מה שקבלו שמה. והנה הראו ישראל בזה מסירת, שהרי היה להם לומר א"כ שאין השגחתך עלינו איך נלך במדבר הגדול והנורא וטוב לנו לשוב במצרים שהרי עיקר יציאת מצרים לא היתה אלא על מנת להיות לכם לאלהים. ואחר שזה א"א יהיה מאיזה סיבה שיהיה על כל פנים א"א יציאת מצרים ועבודת האלהים. אבל בזה מסרו עצמן לרצון ה' שיעשה עמהם מה שלבו חפץ. ובזה החל משה אח"כ לפייס את הקב"ה שישב שכינתו בקרבם, ומכל מקום תהי עצה בטוחה לשמרנו מן הכליון ח"ו כאשר יבואר להלן י"ג ו"ח. ויסורים בלי כליון כמו שאמר ה' בראשונה פן אכלך בדרך. נוח לנו לקבל רק שלא יסיר שכינתו מקרבינו.

פרק לג, ז

ז ומשה יקח את-האֵהָל וְנָטָה-לוּ מַחוּץ לַמִּחְנֶה הַרְחַק מִן-הַמִּחְנֶה וְקָרָא לוֹ אֵהָל מוֹעֵד וְהָיָה כָּל-מִבְקֵשׁ ה' יֵצֵא אֶל-אֵהָל מוֹעֵד אֲשֶׁר מַחוּץ לַמִּחְנֶה:

ומשה יקח את האהל וגו'. כבר ביארנו שכל זה היה במשך מ' יום האמצעים שהיה עדיין בהסתר פנים ולא רצה הקב"ה להשרות שכינתו בקרב ישראל ע"כ היה מוכרח גם משה להסיר את אהלו מתוכם למען יהא נדבר עם ה' שמה כאשר כן היה באמת. **והיה כל מבקש ה'.** דזה אפשר אפילו לאוה"ע מכל שכן לישראל אפילו בשעה שעלה על הדעת שלא תהיה שכינתו עמם מכל מקום הלא גם לאוה"ע היה נוח לבא לבהמ"ק מקום מסוגל להשראת שכינה כמבואר בתפלת שלמה. וכן נצרך אז לכל מבקש ה' לילך לאהל משה.

פרק לג, ח

ח וְהָיָה כִּצְאֵת מֹשֶׁה אֶל-הָאֵהָל יִקְוֹמוּ כָּל-הָעָם וְנִצְבּוּ אִישׁ פְּתַח אֵהָלוֹ וְהִבִּיטוּ אַחֲרַי מֹשֶׁה עַד-בָּאוּ הָאֵהָלָה:

כצאת משה. מן המחנה שהיה רגיל אז הרבה במחנה כדתניא בפרקי דר"א פמ"ו והובא ברמב"ן פסוק ז' שבתוך ארבעים יום האמצעים הכרית ע"ז מישראל והתקין כל שבט במקומו. והדבר מובן שלא מלאכת יום א' היה ולא שני ימים. שהרי נהרס בלא ספק שלום כל שבט ע"י העגל וע"י שבירת הלוחות. וע"י שנהרגו שלשת אלפי איש. וכל זמן שלא שבו כל ישראל להיות בשלום כמו שהיה לפני מתן תורה דכתיב ויחן שם ישראל. לא היה אפשר לעלות ולקבל לוחות אחרונות. והיה למשה רבינו עבודה רבה בכל שבט לפייס ולדבר ולהוכיח עד שישב השלום. ואחר עבודתו בכל יום יצא מן המחנה אל האהל.

יקומו כל העם. עמדו מפניו ואין יושבין עד שנתכסה מהם. והוא גמרא קידושין ספ"א (לג,ב) בחיוב לכל נשיא בישראל, אבל כאן היתה הוספה על החיוב לכל נשיא שיכולים היו לשוב

לאהלם. אבל כאן קמו והביטו עד שובו האהלה. כדי להתענג בראיית עמוד הענן כאשר יבואר.

והביטו אחרי משה. ידוע מחלוקת בקידושין שם. ואיכא מ"ד לרעה כדאיתא והוא בירושלמי שקלים פ"ג. ולכאורה הוא, מהיכי תיתי לפרש הכי והלא כל הפרשה מוכיחה שראו את עמוד הענן והשתחוו ולמאי מפרש לגנאי. וגם אין השעה נותנת לכך שאז היו ישראל באבילות ובצער והאיך מצאו לבבם להוסיף רשע כזה. אלא ודאי הכל מודים דפירוש יקומו כל העם והביטו אחרי משה הוא לשבח. אלא דייקו במה שכתבתי ונצבו איש פתח אהלו והוא מיותר דמאי נפקא מינה אם קמו ברחוב או פתח אהלם אלא הכי פירוש, שהיו איזה אנשים עזי פנים שנצבו. ובכמה מקומות דכתיב לשון זה מתפרש לגנאי כמו דכתיב בדתן ואבירם יצאו נצבים (במד'טז, כז). וע"כ כתיב איש פתח אהלו, שהיו יראים לצאת לרחוב ולדבר אחר משה שלא ירגמון באבנים, ע"כ נצבו איש פתח אהלו ודברו מה שדברו. ובאמת הענין היה נותן לכך באותה שעה שהיה משה מיטפל לתקן הריסות השלום. ובלא ספק היו נמצאים כמה עקשים שהחרו ריב ומדון וגם קצפו על משה ששבר את הלוחות מדעתו ומי יודע אם יהא לוחות אחרים. ומשה היה בעל כורחו כועס ומבזה אותם עד שלבסוף שתקן כל צרכו היה כל העם שמחים ומכבדים למשה ע"ז. ואותם עזי פנים דברו מה שדברו ומודיע זה הכתוב שמכל מקום משה עשה למחר את שלו, כדכתיב בסמוך ושב אל המחנה ולא חש לעזי פנים אלה שהביטו אחריו לגנאי.

פרק לג, ט

ט וְהָיָה כְּבֹא מֹשֶׁה הָאֱהֶלָה יֵרֵד עִמּוֹד הָעֲנָן וְעָמַד פְּתַח הָאֱהֶל וְדָבַר עִם-מֹשֶׁה:

ועמד פתח האהל. כן היה כל ארבעים יום.

ודבר עם משה. אם היה צורך לדבר לא נקרא משה אל ההר אלא היה שם הדבור. או לתורה שבע"פ. כמשמעות עם משה כמו שביארנו לעיל בפירוש לדבר אתו. שדברו יחדיו כביכול ואז היה הכל באהל משה.

פרק לג, י

י וְרָאָה כָּל-הָעָם אֶת-עִמּוֹד הָעֲנָן עֹמֵד פְּתַח הָאֱהֶל וְקָם כָּל-הָעָם וְהִשְׁתַּחֲוּוּ אִישׁ פְּתַח אֹהֶלוֹ:

וראה כל העם. אותם שקמו ברחוב והביטו לטובה הן המה זכור לראות ולהתענג בעמוד הענן. אבל ליצני הדור לא ראו ולא זכו לכך. ע"כ הביטו גם למחר לרעה כי ללצים הוא יליץ.

וקם כל העם והשתחוו. בהודיה או בתפלה כמו שכתבתי בספר בראשית כ"ד כ"ו בשם הירושלמי דסתם השתחואה הוא תפלה שראו אז עת רצון לתפלה.

איש פתח אהלו. כלפי שכינה. זה לצפון וזה לדרום וכדאיתא בב"ב (כה, א) כגון אתון כו' והא שלא התפללו ברחוב הוא כדאיתא בברכות (לד, ב) חציף עלי מאן דצלי בביקתא.

פרק לג, יא

יֵא וְדָבַר ה' אֶל-מֹשֶׁה פְּנִים אֶל-פְּנִים כְּאִשֶּׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ וְשָׁב אֶל-הַמַּחֲנֶה וּמְשָׁרְתוֹ
יְהוֹשֻׁעַ בֶּן-נּוּן נָעַר לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֹהֶל:

דבר ה' אל משה פנים אל פנים. בזכות השתחואות ותפלות ש"י שהוסיפו כח בגבורה של מעלה עד שנגדל השפע.

דבר ה' אל משה פנים אל פנים. היינו דברות שבכתב או לצורך השעה.
ושב אל המחנה. למחר לאותו עסק כמו שכתבתי לעיל.

ומשרתו יהושע בן נון נער. הודיע הכתוב דיהושע אף על פי שכבר היה גדול בשנים לערך חמשים שנה וגם גדול בתורה ובחכמה וא"כ היה מועיל הרבה למשה אם היה הולך עמו למחנה בעושי בני אדם. אבל הוא היה כנער כמו שלא הגיע לפלגות ראובן בעינים אלו. והטעם לא ימיש מתוך האהל. שהיו עסקיו לעמוד על תורה שבע"פ שהיה כמעין הנובע באהל משה. ולא רצה להפנות משקידת למודו לשום דבר.

ובא זה הספור לדורות ללמד כמה ראש הדור מחויב להטריח בעת הריסות העם ליישב דעתם ולא יחוש אחר עזי פני שיהיו מפריעים מעשיו ומבזים אותו. וגם למדנו שהתלמיד הבא לקבל תורה מאותו גדול הדור אין לו להפנות לשום דבר במצוה שאפשר ע"י אחרים. וכדאיתא בעירובין (סח,א) מר לאו אורחיה אנא טרידנא בגרסאיה ובירושלמי חגיגה פרק א' איתא דר' אבהו שלח בנו לטבריא ללמוד, והיה עוסק בגמ"ח ושלח ליה האם אין קוברין בקסרין שלחתיך לטבריא ומשום הכי כתיב לא ימיש. ולא מש מיבעי אלא ללמד שכך ראוי שלא ימיש מתוך האהל עד שיגיע עתו להנהיג את הדור [ועיין מה שכתבתי בהעמק שאלה שאלתא ז' (סעיף ה) שיטת ר"ח דעיקר הא דקיי"ל תלמוד גדול ממעשה אינו אלא בתלמיד היושב לפני רבו שהוא יקר אפילו ממה שמלמד לאחרים. ואנן אף על פי דלא קיי"ל כר"ח מכל מקום למדנו כמה יקר ענין תלמיד בתחלת השתקע עצמו לתורה שתהא מתקיימת בו].

פרק לג, יב

יב וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-ה' רְאֵה אֶתְּהָ אָמַר אֱלִי הֲעַל אֶת-הָעַם הַזֶּה וְאַתָּה לֹא הוֹדַעְתָּנִי אֶת אֲשֶׁר-
תִּשְׁלַח עִמִּי וְאַתָּה אֲמַרְתָּ יְדַעְתִּיךָ בְּשֵׁם וְגַם-מִצְאָתָהּ חֵן בְּעֵינַי:

ויאמר משה וגו'. כל זה היה במשך מ' יום האמצעים ובהיותו באהל שלו והיה מתפלל תפלת ש"ע קבועה תמיד באותם מ' יום ובתוך ש"ע היה מתפלל חידוש דבר כמו שכתבתי בספר דברים ט' י"ח וכ"ו. ופעם אחת היה כך נוסח התפלה המיוחדת.

ראה אתה אומר אלי העל את העם הזה. הנני מבין שאתה רוצה לשנות את גזרתך משתי הוכחות.

א' ממה שאמרת בזה הלשון לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית וגו' והיה לך לומר עלו אל הארץ. וכמו שאמר אח"כ בהליכתם מהר חורב עלו ורשו את הארץ. וממילא מובן דמשה עמו. אלא מזה שביארת לומר אתה והעם הראת לדעת כי אני הוא המעלה המצוין יותר מאשר היה אחר מעלה אותם ועל כורחך אתה רוצה לשנות הענין לטוב בשבילי וגם ממה שאמר אשר העלית מארץ מצרים מוכח דכונתך להעלות גם עתה למעלה מהטבע.

עוד הוכחה שניה.

ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. דבשלמא בשעה שאמר הקב"ה לפני העגל הנה אנכי שולח מלאך לפניך. וביארנו שהקב"ה יהיה מהלך עמו ממש אז לא היה נצרך להקב"ה לפרש מי הוא המלאך שידוע מי מהלך תמיד עמו ית' וכדאיתא בשמ"ר פ"ב בכל מקום שהיה ר' יוסי הארוך בכל מקום שהיו רואים אותו היו אומרים שם רבינו הקדוש כל מקום שמיכאל נראה שם הוא כבוד השכינה ידוע שרבי היה שם כך כל מקום שהמלאך מיכאל מהלך שם השכינה. וגם כי אין נפקא מינה בידיעה זו שהרי בזה האופן שהקב"ה הולך אסור לבקש דבר מן המלאך כמו שכתבתי לעיל (כ"ג, כא) כי אם. אבל עתה כאשר הוא בתורת שליחות מלפניך היה לך להודיעני מי הוא המלאך למען אשר אדע לבקש ממנו כשארצה דבזה האופן רשאים לבקש מהמלאך כמו שכתבתי שם וא"כ כאשר לא הודעתני מזה יש לי להבין שאתה רוצה לשנות הדבר. וזה כלל שהקב"ה חוזר על הרעה ואינו חוזר מהטובה. ואם היה מפרש מי המלאך לא היה אפשר לחזור מכבוד המלאך וזהו דבר שמואל לשאול בשעה שא"ל קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך. וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם פירוש אף על פי שאפשר לבטל הגזרה ע"י תפלה אבל כאשר כבר נתנה לרעך אי אפשר לשקר בו ולחזור במתנתו.

וכך אמר משה ממה שלא הודעתני מי הוא השליח מבין אנכי שאתה רוצה לחזור בדבר. **ואתה אמרת ידעתוך בשם.** עוד אמר שני טעמים שמקוה להפיק רצון מה' לשנות הגזירה לטוב ע"י כח תפלתו. ואף על פי שאין לאדם לקוות שהקב"ה מחויב ח"ו להפיק רצונו וכמו שכתבתי בספר בראשית על הפסוק ואנכי עפר ואפר. אבל משה הראה שני טעמים שמקוה לכך. א' שהרי אמרת ידעתוך בשם. היינו במה שאמר ה' למשה ושמי ה' לא נודעתני להם. מבואר דלמשה נודע שם ה' איך הוא מהוה העולם וצורפי שמות והכי פירש הרמב"ן כאן. והענין דזה כלל שאמר משה רבינו בתפלה שלו הבאה בכתובים בס' תהלות כי הוא ידע שמי יקראני ואענהו. ומבואר במדרש שוחר טוב ע"ז הפסוק. דמי שידע שמו המפורש הוא מסוגל שתקובל תפלתו אמנם דוקא מי שידוע בס"ד ע"פ מעשיו הטובים ע"פ הכללים דאיתא בחגיגה פ"ב. אבל מי שהודיעו לו שם המפורש והוא אינו ראוי לכך ח"ו יכול לקלקל יותר ויותר. ואינו מפיק רצון בזה כלל.

וכך אמר משה ואתה אמרת ידעתוך בשם נתתי לך כח הידיעה בשמו ית' וראוי היה לומר הודעתוך אלא משום שאף על פי שמגיע בסיעתא דשמיא מכל מקום בא גם בכח היגיעה

והשתדלות עד שעומד עליו בעזרו ית' לעשות השתדלות הנפלא ומשום הכי בא הלשון ידעתך אני עשיתי שתרצה לדעת. וכיוצא בזה נתבאר בספר בראשית י"ח ו"ט ובספר דברים ל"ב ז'.

עוד טעם ע"ז הקווי כי אתה אמרת וגם מצאת חן בעיני אפילו בלא כחי בשם המפורש הלא אמרת שמצאתי חן בעיניך ונשיאות חן הוא קבלת התפלה כדתניא בספרי על הפסוק יאר ה' פניו אליך ויחנך. ובע"ז (ג,ב) הלומד תורה בלילה חוט של חסד משוך עליו ביום שנאמר יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי תפלה לאל חי. הרי דחוט של חסד מועיל לתפלה. ואחר כל זה.

פרק לג, יג

יג וְעַתָּה אִם-נָא מְצַאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ הוֹדַעְנִי נָא אֶת-דְּרֹכְךָ וְאֶדְעָךָ לְמַעַן אֶמְצָא-חֵן בְּעֵינֶיךָ וְרָאָה כִּי עֲמַךְ הַגּוֹי הַזֶּה:

ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך. איני בא בכחי המועט של ידיעת השם. אלא בכח החן שהוא בלי טעם, וזהו דרך ענוה יתירה ממשה רבינו. משום הכי הקדים משה בשני הטעמים, תחלה הטעם של ידעתך בשם ואח"כ הטעם וגם מצאת חן בעיני. והוא משום שכך דרך המדבר שאומרים טעם הקטן תחלה ואח"כ הוספה טעם העיקרי. וכמו שכתבתי בספר בראשית כ"ד ז' בדברי אברהם אבינו לאליעזר ובכל מקום. וע"כ ביקש משה עוד הפעם בעיקר טענת ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך אם כן הוא ודאי הודיעני נא את דרכך במה אתה רוצה לשנות לטוב. ואמר דרכך בלשון רבים [בחסרון היוד ע"פ מסורה] ולא דרכך משום שיש שני דרכי הנהגת ישראל היינו פרנסה, והגנה. ואין שתי הנהגות הללו באופן אחד כמה פעמים. וכמו שכתבתי בפרשה ויחי (מח,טז) אשר בימי יהושע היתה פרנסת ישראל ע"פ ה' כמו בימי משה, והגנה נמסרה למלאך. ע"כ ביקש משה שיודיעו במה בדעתו ית' לשנות הענין. והוסיף לומר ואדעך אחלי רבש"ע אדע אותך ולא זולת, היינו שלא יהיה נמסר למלאך באופן שאם יהיה מה לבקש יהא נצרך לבקש מהמלאך כמו בלוט וכדומה. לא כן אנכי אלא רוצה אני לדעת אותך.

למען אמצא חן בעיניך. כאשר אבקש דבר לא אבקש למצוא חן בעיני המלאך אלא למצוא חן בעיניך. והוסיף לבקש בחין ערך תפלתו עוד טעם שמוצא לבבו לבקש כזה אף על פי שהדור אינו ראוי לכך.

וראה כי עמך הגוי הזה. גם המה בכל סרבנותם הינם קשורים בכך. שהרי סבלו גזירה זו והתנצלו עדים. ולא אמרו א"כ נשוב למצרים שהרי אנחנו ככל הגוים. לא אמרו כן אלא מכל מקום המה קשורים בדרך כלל בכך.

פרק לג, יד

יד וַיֹּאמֶר פְּנִי יֵלְכוּ וְהִנַּחְתִּי לְךָ:

פני ילכו. כפירוש הגאון שהביא הרשב"ע פני הוא חמתי. והכי פירוש בתרגום יונתן [והכי איתא בברכות (ז,א)] ועיין מה שכתבתי בספר במדבר בברכת ישא ה' פניו אליך. והשיב לו הקב"ה באשר לעת עתה הנני בחמתי שהרי באמת לא נתרצה כל אותם מ' יום. אבל כאשר פני ילכו אז והנחותי לך אעשה לך נחת רוח והרי נשמע תפלתו.

מכל מקום הוסיף משה לבקש והוא בשביל שלא ידע משה אם גם בהליכות הדרך המסוכנת שהוא הגנה יהא הקב"ה מניח דעתו. או רק בשבתם במנוחה ולצורך פרנסה והרי זה ידע משה כי נוח שתהיה הפרנסה ע"י הקב"ה בעצמו מענין הגנה כמו שאמר יעקב אבינו על דורו של יהושע. כמו שביארנו בפרשה ויחי (מח,טז) בפסוק המלאך הגואל אותי וגו'. ע"כ לא ידע עדיין מתשובת ה' והניחותי לך. אם הוא בכל דבר או רק בפרט אחד, שהרי בלשון הבקשה ואדעך יהא די אם ידע את ה' בענין פרנסה לחוד. משום הכי הוסיף משה ואמר.

פרק לג, טו

טו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אִם-אֵין פְּנִיךָ הַלְכִים אֶל-תַּעֲלֶנּוּ מִזֶּה:

ויאמר אליו אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה. כל זמן שאין מדת הכעס הולך אל תעלנו מזה כלל. ואני איני מבקש בשעה שמדת הכעס עמך. אלא לאחר שילך אז אני מבקש שתעלנו. ובזה נכלל מבוקשו שהקב"ה בכבודו ית' ילך עמהם ויעלם מזה. והיינו הגנה ממלחמות ונחשים וכדומה. והוסיף רצוי.

פרק לג, טז

טז וַבַּמָּה יִדְעֶה אִפּוֹא כִּי-מִצְאָתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעַמְּךָ הֲלוֹא בְּלָכְתְּךָ עִמָּנוּ וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ מִכָּל-הָעָם אֲשֶׁר-עַל-פְּנֵי הָאָדָמָה:

ובמה יודע אפוא וגו' הלא בלכתך עמנו. אפילו כשנהיה בדרך ויהיה עת הצורך להגנה יהי ניכר שאתה הולך עמנו ולא ע"י שליח.

ונפלינו אני ועמך וגו'. וזה אי אפשר להתודע לאוה"ע ג"כ כי נפלינו אני ועמך. אם לא עפ"י שתלך עמנו גם בעיני הגנה מהם כמו שהיה באמת בהריגת סיחון ועוג ובנחלי ארנון.

פרק לג, יז

יז וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה גַם אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֲעֲשֶׂה כִּי-מִצְאָתָהּ חֵן בְּעֵינֶיךָ וְאֲדַעְךָ בְּשֵׁם: גַּם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה. לא פרנסה לחוד שהוא מלוי מבוקש הראשון של ואדעך אלא גם הגנה בדרך.

כי מצאת חן בעיני. אמר הקב"ה אותם שני טעמים שאמר משה שמשום זה הוא מפיק רצון. א' כי מצאת חן בעיני. ב' ואדעך בשם. אלא הקב"ה היפך הסדר לומר כי טעם הראשון שלך

הוא גדול מהשני באשר כחך גדול מאד בידיעת השם ואם כן סדרי הטעמים להיפך כמו שכתבתי לעיל.

פרק לג, יח

יח וַיֹּאמֶר הָרְאִי נָא אֶת-קְבֻדָּךְ:

ויאמר הראני וגו'. כבר תמה הרשב"ם מה ראה משה בשעה זו לבקש כזה. ועוד קשה תשובת ה' שלא השיב מתחלה ראיית הכבוד כלל רק דבר אחר שלא מעין שאלתו. [וזוה מה שכתב הרמב"ם הל' יספר תורה פ"א ובכסף משנה בשם הראב"ד ועדיין לא נתבאר מה ראה משה לזה] אלא כך הענין. דאחר שהפיק רצון מה' שילך עמם, היה למשה רבינו לחוש לטענת הקב"ה שאמר אתם עם קשה עורף רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך (פסוק ה). אשר נאמר בלי כעס, כמו שכתבתי לעיל שהיה בפיוס כמו אם שאומרת לבנה שמוכרת להפרד ממנו לטובתו. בהיותו סורר בטבע והיא קפדנית עד שאפשר שתהרגנו בכעס. וא"כ אחר שפעל משה שמכל מקום ילך הקב"ה עמם היה לו לחוש מאד שלא תשלוט מדת הדין עד כליון עפ"י קשוי ערפם. ולזה היה ההכרח לפני משה לבקש מהקב"ה שיבטיח להתנהג עם קיום ישראל במדת תפארת שהוא למעלה מהנהגה הראויה לפי טבע כח הדין. אלא יגדל נא כח מדה זו לשדד כל מדה הקבועה מיוצר בראשית ית' בהנהגת העולם ומלואו. וכאשר יבטיח הקב"ה ע"ז ממילא ילך עם משה וישראל במדבר בגלוי שכונה כפי מעלת משה שראוי למדה זו. אלא שהיה חשש כליון ישראל. וגם לדורות בשעה שיהיה חשש כליון ח"ו תהיה מדה זו של שידוד הטבע נוהגת תמיד. זהו כלל הענין שהיה למשה רבינו הכרח לבקש.

והנה עד כה שהפיק רצון ביאר לו ה' שאינו משום שהוא עת רצון אלא משום שמצא משה חן בעיניו וגם ידעו בשם. אבל אם היה אחר מבקש כזה לא פעל מאומה. ועתה כשרצה משה לבקש עוד אינו ממדת דרך ארץ לבוא עוד הפעם בזה הטעם שא"ל ה' שמצא חן בעיניו כמו שאם היה המלך אמר לשר א' בקש ממני דבר כי רוצה אני להפיק רצונך. וגם יבקש ויתן לו. וכי אפשר שיוסיף ויבקש להתגעגע על המלך בזה הכח? ע"כ רצה משה רבינו בענוותו לבקש עת רצון שמסוגלת השעה להפיק רצון כל שואל. ובאשר דרך המלך בשעה שיום טובה הוא ולובש כל בגדי מלכותו ולבו שמח מכבודו להיות בטוב להפיק רצון כל שואל. ע"כ ביקש משה מהקב"ה הראני נא את כבודך. ולא שהיה משה רוצה ליהנות מזיו כבוד ה' שלא זהו דרכו של משה רבינו בענוותו הנפלאה. אלא שהיה מכורח לזה כדי להגיע לשאלתו ובקשתו לטובת ישראל.

פרק לג, יט

יט וַיֹּאמֶר אָנִי אֶעֱבִיר כָּל-טוֹבֵי עַל-פְּנֵיךָ וְקִרְאֲתִי בְּשֵׁם ה' לְפָנֶיךָ וְחִנַּתִּי אֶת-אֲשֶׁר אָחֵן וְרַחֲמֵתִי

אֶת-אֲשֶׁר אֲרַחֵם:

ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך. הודיע לו ה' את רצון לכל אדם באופן שלא יראה את כבודו אלא כאשר ישמע העברת טוב ה' הינו י"ג מדות רחמים וגם ישמע שם ה' לפני י"ג מדות אלו אזי ידע שבעת ההיא: **וחנתי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם.** מי שראוי לחנינה יחונן ומי שמבקש רחמים ירוחם. וענין שני דברים אלו. הן המה כדרך מלכותא דארעא בטוב לב המלך אזי נותן אות הכבוד למיודעיו ולא שמוצאים בזה פרנסה וכדומה רק שאותו אות הוא בא לחן ולחסד היינו נשיאת כבוד ועוד עושה באותו יום טובה. שמי ומי שבא לבקש רחמים על דבר הנצרך לו אזי מפיק רצון. וכן דרך ה' באותו עת רצון וחנותי את אשר אחון למי שראוי להרים קרן כבודו. אף על פי שאינו מבקש כלל מכל מקום המקום מרים קרנו. ומי שמבקש רחמים בצר לו יהיה ראוי או אינו ראוי מכל מקום ע"פ מבוקשו כי צר לו משיג מדת רחמים. ונמצא משמעות וחנותי וגו' למי שאינו מבקש אלא שראוי להשיג מעלת הכבוד. ורחמתי וגו' למי שמבקש תפלה על איזה דבר. כ"ז הודיע הקב"ה על שאלתו לדעת מתי עת רצון לאיזה תפלה לכל אדם. ולא בשביל שהוא משה.

פרק לג, כ

כ ויאמר לא תוכל לראת את-פני כי לא-יראני האדם וחי:

ויאמר וגו'. באשר משה ביקש כדי לדעת עת רצון הראני נא. והקב"ה השיב לו לדעת עת רצון יהיה ע"פ השמיעה. והיה קשה למשה מדוע לא יודיע לו באמת אותו עת רצון ע"פ הראיה ע"כ השיב לו עוד ה' לא תוכל וגו' וע"כ תדע ע"פ השמיעה.
כי לא יראני האדם. אדם מיבעי. אלא האדם המיוחד אשר מעצמו נקרא אדם. לא ע"פ שקראו ה' אדם כמו שכתבתי בספר בראשית א' כ"ו.

פרק לג, כא

כא ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על-הצור:

ויאמר ה'. חזר הקב"ה באהבתו העזה והנפלאה למשה וא"ל הנני להודיעך גם ע"י הראיה. **הנה מקום אתי.** להודיעך ע"י הראיה ג"כ היינו ונצבת על הצור. שהוא בראש ההר שא"ל להלן ל"ד ב'.

פרק לג, כב

כב וקה בָּעֵבֶר כְּבֹדִי וְשִׁמְתִּיךָ בְּנִקְרַת הַצּוֹר וְשִׁלַּחְתִּי כַּפִּי עַל-עֲבֹרֶיךָ:

ושכתי כפי וגו'. באשר יש לי לחוש שלא תסתכל יותר מהאפשר להאדם ע"כ אני אכסה פניך בכפי עד עברי.

פרק לג, כג

כג וְהִסְרֹתִי אֶת-כַּפֵּי וְרֵאִיתָ אֶת-אַחֲרַי וּפְנֵי לֹא יֵרְאוּ :

וראית את אחורי. ומזה תשיג ג"כ כבוד ה' למרבה לדעת כי אז עת רצון. וכבר ביארנו שבאמת לא השתוקק משה מעולם להביט במקום שגבוה מכחו. והרי כבר בסנה הסתיר פניו כי ירא מהביט אלא שהקב"ה אמר שאולי לא יהיה נשמר באותו רגע אזי יכסה פניו. אבל לבסוף לא נצרך לזה כאשר יבואר. והנה כל משך ארבעים האמצעים לא הגיע אותו עת רצון עד תחלת ארבעים יום השלישים. אז.

פרק לד

פרק לד, א

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה פֶּסֶל-לָךְ שְׁנֵי-לַחַת אֲבָנִים כְּרֵאשֹׁנִים וְכָתַבְתִּי עַל-הַלַּחַת אֶת-הַדְּבָרִים
אֲשֶׁר הָיוּ עַל-הַלַּחַת הַרְּאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ:

ויאמר וגו'. הגיעה השעה לשני דברים אלו גם לכתובת לוחות שניות. גם להראות ולהודיע למשה עת רצון.

וכתבתי על הלחת את הדברים. כבר נדרש ע"ז דברים הדברים את הדברים. אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש. ביאר הענין. יש להקדים מה שכתב הראב"ע בשם גאון ז"ל דלוחות שניות מכובדים מן הראשונים. והראב"ע כתב ע"ז ואלה כדברי חלום לא מעלין ולא מורידן. אבל דברי גאון לאו דברי ריק הן ובחזית איתא שמאלו תחת לראשי אלו לוחות הראשונים וימינו תחבקיני לוחות השניים. והכי איתא ג"כ בשמ"ר (מז,ז) הה"ד טוב לי כי עניתי למן אלמד חקיק לטובתו של משה נתענה ק"ך יום שקיבל את התורה... אמר הקב"ה, נצטערתי, חייך שאין אתה מפסיד, בלוחות הראשונות לא היה אלא עשרת הדברות ועכשיו שנצטערתי אני נותן לך מדרש הלכות ואגדות כו' ועיין מה שכתבתי ס' דברים י' א'.

והכוונה בכ"ז דבלוחות הראשונות לא ניתן כח החידוש אלא מה שקיבל משה דיוקי המקראות והלכות היוצא מזה אבל לא לחדש דבר הלכה ע"י י"ג מדות וכדומה הויות התלמוד. ולא היתה תורה שבע"פ אלא דברים המקובלים מפי משה ומה שלא היה מקובל היו מדמים מילתא למילתא. אבל בלוחות השניות ניתן כח לכל תלמיד ותיק לחדש הלכה ע"פ המדות והתלמוד, אלא שמתחלה לא עסקו בזה אלא משה וזרעו. ובערבות מואב הוכיח משה לישראל שיקבלו זה הדרך כמו שיבואר ריש ס' דברים (א,ג). והיה העגל סיבה לכל זה שנגזר וביום פקדי ופקדתי וגו' ומשום הכי הגיע בגזרת מרגלים גלות ופזור בארצות, והיא סיבה מכרחת לפלפולה של תורה מצד שני טעמים היינו מצד שמירת האומה ומצד שמירת ההוראה בישראל, כמו שביארנו לעיל סוף פרשת בא וברי' ס' דברים. ומזה הטעם עצמו צוה הקב"ה שיהיה הלוחות השניים בפיסול ידי משה, לא משום שלא זכו למעשה אלהים אלא להורות דהלכה המתחדשת בכח לוחות הללו היא השתתפות עמל האדם בסיעתא דשמיא כמו עצם הלוחות שהיה מעשה משה וכתובת הקב"ה. ועוד עיין להלן פסוק כ"ז שגם בכתובה היתה

השתתפות משה. והיינו מה שאמרו חז"ל דאפילו מה שתלמדי ותיק עתיד לחדש היה בלוחות. והכונה שבכח לוחות השניות היה נכלל הכל.

(הרחב דבר: והיינו דאיתא במו"ק (טו,א) שאין שוין תלמוד בגובה של עיר ובפרסום שנאמר חמוקי ירכיך למה נמשלו דברי תורה לירך לומר לך מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר. ויש להבין המשך הכתוב חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה יד אמן לפי אותה דרשה. אמנם פרש"י בסוכה (מט,ב) דכמו חלאים וגו' הן המה הלוחות. ומשמעות המקרא דהתלמוד שמכונה בשם חמוקי ירכיך משום שכחו ופעלו דוקא בסתר כמו ירך. הוא יקר ונעלה כמו הלוחות שהמה מעשה יד אמן זה משה. אך מכל מקום היה בס"ד. כך הוא כח התלמוד שנקרא חמוקי ירכיך שהוא עמל האדם. ובסיעתא דשמיא.)

וכ"ז דברי גאון. דבזה הפרט היה לוחות שניות מכובדים מן הראשונות. דאף על פי שקדושת הראשונים היתה נעלה מהם וממילא אלו לא נשברו היו נוח להגיע להוראה ע"י סברא ודמוי מילתא למילתא יותר מכאשר נשברו. אבל כאשר נתקלקלו והננו נצרכים להיות יגעים ולשנן חרבה של תורה לזה מסוגל יותר לוחות אחרונים. וכדומה לזה היו אח"כ שני התלמודים. דהירושלמי קדושתו רבה מהבבלי באשר נעשה ע"י אמוראי קמאי, וכמאמר רבא בשבת (קלד,ב) אנא בהדי תרגימנא דסבי למה לי. הרי הודה שקדושת הראשונים יותר לכיין את האמת. וגם כי קדושת א"י היתה מועילה מכל מקום הרי ידענו דכח תלמוד בבלי מכובד מהירושלמי. ואף על פי שנקרא בסנהדרין (כז,א) במחשכים הושיבני זה תלמוד בבלי מכל מקום אינו לגנאי ח"ו אלא כחה הנפלא להאיר הלכה אפילו במחשכים היינו בבבל ובחול"ל שאין בה אור אה"ק ולולי כח התלמוד בבלי לא הגענו לאור ההוראה שם. ומעין זה בבחינה עליונה היה הבדל בין לוחות ראשונות לאחרונות. ועיין בספר דברים ד' י"ד.

את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים. ולא כתיב אשר כתבתי על הלוחות או אשר היו כתובים. אלא הוא כמו שכתבתי בספר דברים ה' י"ט וי' ד'. שעל לוחות הראשונים היה כתוב זכור. ועל לוחות השניים היה כתוב שמור. וכן כל השונים. ובעת היה לוחות הראשונים היה זה הנוסח כמו תורה שבע"פ שהיה מקובל עפ"י משה שכך נאמר בדבור אחד. ונמצא שהיו על הלוחות אבל לא כתובים ומשום הכי הוסיף הקדוש ברוך הוא לומר אשר שברת ודרשו חז"ל יישר כחך ששברת. והיינו משום שבזה נתחזק כח תורה שבע"פ עיקר ברית השני שבא אחר מעשה העגל, כי אחר ששברם ונכתבו לוחות שניות בנוסח שהיה מתחלה מקובל בע"פ הרי ידעו שאפילו בלוחות ראשונות תורה שבכתב באו דברי קבלה שהיה בראשונה, מזה יש להבין כח דברי קבלה משתלשל ויורד וכולם דברי אלהים חיים. ועיין כיוצא בזה בפרשה מלאים בסדר צו (פר'ח) דמה שבא בקבלה בפרשה תצוה בא בכתב בפרשה צו כמו שיבאר שם בס"ד.

ב וְהָיָה נִכּוֹן לְבַקֵּר וְעֵלִיתָ בְּבַקֵּר אֶל-הַר סִינַי וְנִצַּבְתָּ לִּי שָׁם עַל-רֹאשׁ הַהָר:

והיה נכון לבקר. לא משום קבלת הלוחות אמר ה' כ"ז דא"כ הכי מיבעי פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים והיה נכון לבקר ועלית בבוקר וגו' וכתבתי וגו'. שהרי העליה קדם לכתובה אלא משום זה לא היה נצרך לבוקר שהרי עוד נשתהה ארבעים יום. וגם א"כ כל האזהרות והחומר שבשניות יותר מבראשונות אינו מובן. אלא משום תכלית ענין השני להודיע למשה עת רצון הנעלה. ומשום התגלות הכבוד הנפלא בזו השעה נזהר ביותר ומשום הכי אמר ה' והיה נכון. שיכין עצמו ביותר להתגלות נפלא מה שלא ראה עד כה. ועיין לעיל י"ט י"א. וע"ז השעה א"ל ה' אז ונצבת על הצור וגו'.

ועלית בבוקר. מיותר לדרוש בוקרו של בקר כדתניא במכילתא בא פ"ו והיינו עמוד השחר. ועיין בסמוך.

פרק לד, ג

ג וְאִישׁ לֹא-יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם-אִישׁ אֶל-יִרְאָ בְּכָל-הָהָר גַּם-הַצֵּאן וְהַבָּקָר אֶל-יָרְעוּ אֶל-מוֹל הָהָר הַהוּא:

ואיש לא יעלה עמך. לא כמו בראשונות דכתיב (לעיל יט, כד) ועלית אתה ואהרן. וגם איש אל ירא בכל ההר. לא כמו בראשונות שישב יהושע במורד ההר. והי נראה למי שעומד בראש ההר. גם הצאן והבקר וגו'. כי אין כבוד למלך ה' צבאות בהתגלות כבודו. שלנגדו יהיו רועים צאן ובקר. ההר ההוא. ההוא ללמד דיקא כל זמן שהוא בחשיבתו. רש"י תענית (כא, ב).

פרק לד, ד

ד וַיִּפְסַל שְׁנֵי-לַחַת אֲבָנִים כְּרֹאשֵׁינִים וַיִּשְׁכֶּם מֹשֶׁה בְּבַקֵּר וַיַּעַל אֶל-הַר סִינַי כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים :

וישכם משה בבקר. היינו בעלות השחר ולא בנוך החמה ולמד מיתור לשון בבקר כמו שכתבתי. והיינו דמסיים כאשר צוה ה'. זהו בקבלה לבד הנדבר בפירוש. וכמו שכתבתי כמה פעמים דצוה נופל על לשון דברי קבלה.

ויקח בידו שני לוחות אבנים. לפי סדר הענין הכי מיבעי. ויפסול וגו' וישכם משה בבוקר ויקח את הלוחות בידו ויעל אל הר סיני. או ויעל אל הר סיני ושני לוחות בידו. כלשון הפסוק דברים י' ג'. אלא בא ללמדנו דלקיחת הלוחות הועילו למשה גם בעת וירד בענן וגו' היינו בשעה שעבר כבודו ית' לפני משה והוא היה צנוע מאד ולא רצה להביט אזי לקח בידו הלוחות שהיו מונחים על ההר ושם אותם נגד פניו. ע"כ לא כתיב עוד מענין ושכתי כפי וראיית אחוריו ית'.

שבאמת לא רצה משה אלא לדעת עת רצון לתפלה. וכמו שהיתה מדתו בסנה כן בסיני. הסתיר פניו.

פרק לד, ה

ה וַיֵּרָד ה' בְּעָנָן וַיִּתְיַצֵּב עִמּוֹ שָׁם וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה':
וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה'. כמו שאמר לו ה' וקראתי בשם ה' לפניך.

פרק לד, ו

ו וַיַּעֲבֵר ה' עַל-פְּנֵי וַיִּקְרָא ה' ה' אֶל רְחוּם וְחַנוּן אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב-חֶסֶד וְאֱמֶת:
ויעבר ה' וגו'. היינו העברת טובו ית'.

ורב חסד ואמת. ורב קאי גם העל האמת. ומשמעו דדרכיו אינו כדרכי בני אדם. דמי שהוא רב חסד. אינו רב האמת להעניש כמו שמגיע. אבל הקב"ה אף על פי שהוא רב חסד מכל מקום הוא רב אמת. וגבהו דרכי ה' מדרכינו. והיינו שאנו אומרים הללו את ה' כל גוים שבחווהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו ואמת ה' לעולם. אין השבח מאוה"ע להקב"ה על שגבר על ישראל חסדו. אלא להיפך אף על פי שגבר עלינו חסדו מכל מקום ואמת ה' לעולם. ובשביל זה המה מתגברים עלינו הרבה עתים.

פרק לד, ז

ז נִצַּר חֶסֶד לְאֲלֹפִים נִשָּׂא עֹן וְפָשַׁע וְחַטָּאָה וְנִקְהָ לֹא יִנְקָה פֶקֶד עֹן אָבוֹת עַל-בָּנִים וְעַל-בָּנֵי
בָּנִים עַל-שְׁלֹשִׁים וְעַל-רִבְעִים:

נוצר חסד לאלפים. היינו למי שעובד מאהבה והוא דרך החסידות בשני אופנים שביארנו בעשרת הדברות ובפרשה ברכה (דבר' לג,ח). אותו חסד הוא נוצר לגמול לזרעו.
נושא עון ופשע וחסאה. בגמרא יומא (לו,ב) ביארו הא דכתיב וחסאה דמשמעו שוגג אחר הפשע שהוא הזדון דהכי פירושו למי ששב מיראה נעשה הפשע חטאה. ונראה לפי הפשט ע"פ שביארנו בספר במדבר ל"ה ל"ד שיש שוגג שהוא גרוע מזדון ממש שאינו אלא בתאוה שבאה לשעה. אבל שגגת תלמוד או טעות בהליכות עולם שמכשיל הרבה והוא עולה זדון אף על גב שאינו אלא שגגה והוראת היתר. אבל הקלקולים מזה החטא רבה מאד ונחשבים לזדון.

ונקה לא ינקה. אפילו למי שאינו מנקה להעניש כפי הדין מחמת איזה זכות שיש לו מכל מקום מנקה אותו מעט מעט כאב המייסר את בנו שמעניש מעט מעט כדאיתא במס' ע"ז (ד,א). וכן הוא המדה בסוטה ששתתה ויש לה זכות שלא יגע לה העונש המבואר במקומו. ומכל מקום היא מתנוונה והולכת כדאיתא בסוטה פ"א. ומזה למדנו בכל הענינים וזה מיקרי שהוא מנקה ולא ינקה.

והיינו שמוסיף על זו המדה **פוקד וגו'**. מלבד שמעניש אותו מעט מעט עוד הוא פוקד עון אבות על בנים. זהו פשטו של מדה זו. והדרש ג"כ אמת וברור.

פרק לד, ח

ח וַיְמַהֵר מֹשֶׁה וַיִּקְדַּ אֶרְצָה וַיִּשְׁתַּחֲוֶה:

וימהר משה וגו'. נודע למשה שהוא הרגע של עת רצון לשמוע תפלת כל אדם ע"כ השתחוה. וכבר כתבנו לעיל ל"ג י' במשמעות השתחואה שהיא תפלה. והיינו שמשה התפלל תפלה קבועה והוסיף בה אם נא וגו'.

פרק לד, ט

ט וַיֹּאמֶר אֱ-נָא מִצְאָתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנָי יְ-לֹהֵ-נָא אֲדֹנָי בְּקִרְבָּנִי כִי עִם-קִשָּׁה-עֲרַף הוּא וְסִלְחָתָ לְעוֹנָנִי וְלַחֲטָאֲתָנִי וְנַחֲלָתָנִי:

אם נא מצאתי חן בעיניך אדני. כבר ביארנו כמה פעמים דמשמעות זה השם הוא שידוד הטבע. והקדים לומר אם נא וגו' לא שימלא משום זה בקשתו דא"כ לא היה נצרך לעת רצון הנפלא. אלא הכי קאמר אם באמת הנני הגון לפניך שתהא הנהגתי למעלה מן הטבע. אלא שירדתי מגדולתי בשביל ישראל. ועתה ילך נא אדני בקרבנו. דאף על פי שכבר הבטיחו ה' שילך עמם. מכל מקום היה אפשר שיתנהג בדרך הטבע כמו שאמר ה' לך רד מגדולתך ע"כ ביקש שיתהלך במדבר באותה מדה של שידוד הטבע.

ופירוש משה הטעם של בקשה זו לא משום כדי להתכבד בזה ח"ו אלא. **כי עם קשה עורף הוא**. ואם כן אחר שהבטחת להתהלך עמנו. אפשר שח"ו ברגע אחד תכלה אותנו כפי מידת הדין למקום שכינה ע"כ ההכרח להוסיף חסד ולהתהלך במדה גבוהה זו שנכלל בו גם שידוד המדות שקבע בהם עולמו. ובזה וסלחת לעוננו ולחטאתנו. בזו המדה תסלח גם לעונות הדור גם לחטאות של חילול ה' שמצוי יותר במקום שכינה בהיסח הדעת מזו המעלה שלא יבא מזה לידי כליון ח"ו.

ונחלתנו. ביקש עוד אשר מדה זו של שידוד המדות יהיה בנחלה אשר אין להפסק לעולם כדאיתא בר"ה (יב,ב) מה נחלה שאין לה הפסק לעולם וכן בב"ב (קכט,ב) ירושה אין לה הפסק. ועיין מה שכתבתי לעיל (לב,ג). ומדה זו של נחלה אינו מתבקשת אלא בעת שאין הדור ראוי מצד עצמם מכל מקום מצד ירושה ונחלה היא אתם. כך ביקש שגם לדורות הבאים שלא יזכו באמת למדה זו בתמידות כמו בימי אותו הדור מכל מקום בעת הצורך הגדול שהוא בשעה שיש לחוש לכליון ח"ו יגיעו לירושה זו של שידוד מידת הדין.

עוד נכלל בבקשת ונחלתנו. שאתה תקח אותנו לנחלה משום הכי אי אפשר לכלות אותנו. כמו שאדם שיש לו נחלה אפילו אינו מוצאה יפה עושה כל השתדלות להשביחה כל האפשר רק שתהיה נחלתו קיימת. כך יהיו ישראל נחשב נחלת ה' שאין לה הפסק לעולם.

פרק לד, י

י וַיֹּאמֶר הִנֵּה אֲנֹכִי כֹרֵת בְּרִית נְגִיד כָּל-עַמֶּךָ אֲעֲשֶׂה נִפְלְאוֹת אֲשֶׁר לֹא-נִבְרָאוּ בְּכָל-הָאָרֶץ וּבְכָל-

הַגּוֹיִם וְרָאָה כָּל-הָעַם אֲשֶׁר-אַתָּה בֹקְרָבוֹ אֶת-מַעֲשֵׂה ה' כִּי-נִוְרָא הוּא אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עִמָּךְ:

נגד כל עמך אעשה נפלאות וגו'. כבר תמה הרמב"ן ז"ל איזה נפלאות נעשו במדבר מאד מה שלא נעשה עד כה. ואני תמה עוד על הלשון אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים. מה לנפלאות בחו"ל ובגוים. אבל לביאורינו מבקשת משה מבואר תשובת ה'. תחלה השיב על בקשתו ונחלתנו. שהוא לדורות עולם ונחוצה ביותר. והבטיח הקב"ה בברית אשר נגד כל עמך. כל שבט ושבט נקרא עם בפני עצמו. כמו שכתבתי בספר בראשית (כח,ג) בפסוק והיית לקהל עמים. וגמירי דלא כלי שיבטא כדאיתא בב"ב (קטו,ב) ועיין מה שכתבתי בספר דברים (כט,כ). וזהו דבר ה' אשר בעת שיהיה עם אחד מישראל שהוא צאן מרעית משה מסוכן וקרוב לכליון ח"ו אז אעשה נפלאות בשידוד הטבע לעשות שארית לאותו עם והיינו אשר לא נבראו בכל הארץ דגם הארץ נכרתה בזה הברית כדכתיב בברית האבות והארץ אזכור. והיינו דמצינו כמה ארצות שנחרבו ושוב לא נשאר להם זכר. אבל א"י אף על פי שגם היא נחרבה וגפרית ומלח שרפה כל ארצה ונ"ב שנה לא עבר בה עוף. ומכל מקום הרי הארץ בישובה כמו שהיתה. זהו נפלאות שלא נברא בכל הארץ.

ובכל הגוים. דכל גי אם נגזר עליה כליון שוב לא תוסיף קום. מה שאין כן שבט אחד מישראל. והיינו שאמר יחזקאל ט"ז אחרי שהרבה לספר כמה גדולים עונות ירושלים מסדום ובנותיה אמר לבסוף וזכרתי אני את בריתי אתך בימי נעורייך. והוא הברית שנכרת כאן. וזהו הברית שכתוב בספר ויקרא כ"ו מ"ב והארץ אזכור ופסוק מ"ד להפר בריתי אם כמבואר שם.

אחר זה הברית שהוא נצח ישראל ואפילו שבט אחד. שב הקב"ה לבקשת משה ע"ז הדור ילך נא אדני בקרבנו. על זה הבטיח וראה כל העם אשר אתה בקרבנו את מעשה ה' כי נורא הוא אשר אני עושה עמך. ואינו מדבר במן ובאר שכבר נעשו לטבע ולא פסק מהם גם בימי הזעף. אלא כוון הקב"ה על מעשה קרח דתן ואבירם שנגעו בכבוד משה עצמו ועשה ה' דבר נפלא ונורא לכבודו של משה לבדו. וזהו אשר אני עושה עמך והיינו דכתיב בספר דברים (יא,ו) ואשר עשה לדתן ואבירם בני אליאב וגו' כי עיניכם הרואות את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה.

והנה מכאן והלאה חזר משה למעלתו וביטל גזרת ה' לך רד. והיה אז נצרך לתפלה קבועה כמו כל אדם אבל עתה שב למעלתו דרב גובריה ושוב לא התפלל תפלה קבועה במדבר כמו שכתבתי בפרשה חקת בענין מי מריבה. ומשום הכי הוצרך להקדים שבח לתפלה בפרשה ואתחנן. כ"ז פעל משה בתפלה קבועה בעת רצון של י"ג מדות לבטל גזרה לך רד.

(הרחב דבר: והנה איתא בר"ה (יח,א) ר' יצחק א' יפה צעקה לאדם בין קודם גזר דין בין לאחר גזר דין. ואל נתבאר טעמא דר"י מנליה לחלוק על תנאי דמחלקי בין יחיד לצבור. ובשאלות דרב אחאי גאון פרשה ויקהל איתא בזה הלשון אמר ר' יצחק יפה צעקה לאדם בין לפני גזרה בין לאחר גזרה שנא' ויעבור ה' על פניו מלמד שנעשה הקב"ה כשליח צבור היורד לפני התיבה. ואמר לו למשה בשעה שישראל חוטאין לפני עשה לפני כסדר הזה ואני מוחל להן. והנה עיקר זה הדרוש של ויעבור מבואר במס' ר"ה (יז,ב) א"ר יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור כו' אבל השאלות העלה דמכאן למד ר' יצחק דמועיל עת רצון של י"ג מדות אפילו ליחיד לאחר גזר דין. ולכאורה קשה טובא, חדא, דזה היתה תפלה בשביל צבור ומנא לן יחיד ממש. שנית מאי ראיתא ממש רבינו דרב גובריה לתפלת כל יחיד. עוד קשה הרי תפלת משה הואילה גם בלא י"ג מדות וביטל גזרת ושלחתי לפניך מלאך וחזר הקב"ה ואמר פני ילכו והניחתי לך. אבל לביאורינו בכל הענין מתיישב שפיר הכל. שהוכיח ממה שחזר הקב"ה מגזרת לך רד מגדולתך ובעת רצון העלה למעלתו. והוא נוגע רק למשה עצמו כמו שביארנו שלא היה נצרך לתפלה קבועה וגם מעשה דתן ואבירם. ולא אפשר לדחות שאני משה דרב גובריה שהרי על זה עצמו התפלל עתה לבטל גזרה שנגזר עליו לך רד שלא יהיה רב גובריה. ושפיר אפשר ללמוד דכמו כן כל אדם המתפלל לעצמו, אם רק בשעה שהש"ץ מתעטף ואומר י"ג מדות והיו עת רצון מועיל צעקת היחיד גם לעצמו, אבל בלי י"ג מדות של צבור לא מהני. והא דמצלין אקצירי ואמריעי ואיתא בגמרא שם (טז,א) דאתי כר' יצחק ג"כ מצלין בעת רצון של תפלה קבועה וכדומה. ולא תקשה עוד מה זה הוכחה ממש הא גם בלי י"ג מדות ביטל גזרה של ושלחתי לפניך מלאך. שהרי כבר ביארנו בריש הענין דזה הפעם היה' עבור ידיעת שמו ועבור שאמר ה' שמצא חן בעיניו לקבלת התפלה. וגם הקב"ה השיב כן כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם. ומבואר הא לאחר לא היה שומע לבטל הגזרה. אבל תפלה זו שיתנהג למעלה מהטבע כמו שהיה לפני העגל. התפלל משה כמו שהיה איש פרטי כמו שביארנו לעיל ל"ג י"ח. וגם הקב"ה שיב כי בעת שיקרא י"ג מדות אז ורחמתי את אשר ארחם וביארנו שאז ירוחם כל מי שיתפלל. ובזה הכח נשמע משה לבטל גזרה של לך רד מגדולתך. על כן שפיר מוכיח מכאן לכל אדם.).

אחר כל הדברים יש לבאר תמצית הפרש אופני הנהגת הקב"ה עם ישראל בהשגחה פרטית לפי המעשים שהיא באה בשני אופנים שהן ארבעה. ע"י מלאך הוא בשני אופנים. א' שיהיה נמסר למלאך שהולך בדרך אגב לשמור אותם כלשון כי מלאכיו יצוה לך. ואמנם האומה בכללה לא היתה במדרגה פחותה זו רק בשעה שאמר הקב"ה בקצפו כביכול לך נחה את העם אל אשר דברתי לך הנה מלאכי ילך לפניך (לעיל לב, לד). ב' נמסר למלאך מסוים. וכמו שנמסר מעשה אליעזר עבד אברהם וזהו הרצון היה במאמר ה' בדברי רצוי למשה ולישראל לך עלה מזה וגו' ושלחתי לפניך מלאך (לג,א). ובשני אופנים אלו אפשר לבקש מן המלאך ג"כ שהרי נמסר לו ברצון הקב"ה וכמו שביקש לוט מהמלאך.

והדרך השני ע"י הקב"ה בכבודו ית' וזהו ג"כ בשני אופנים היינו לפרנסה עושה הוא בעצמו כביכול כדרך שהאב נותן לבנו בידו ולהגנה ומלחמה אפילו בשעה שהולך בעצמו כביכול מכל מקום המלאך הוא העושה. וע"ז כתיב בפרשה משפטים(כג,כ) הנה אנכי שולח מלאך לפניך וכמבואר שם. וא"כ אסור לבקש ממנו ח"ו במקום שהשכינה עומדת. מיהו שני דברים אלו היינו פרנסה והגנה אינם תלויים זה בזה ובימי יהושע נתחלקו. הפרנסה היתה ע"י הקב"ה והגנה ע"י מלאך וכמו שניבא ג"כ יעקב אבינו על זה האלהים הרועה אותי. המלאך הגואל אותי ברא' מח,טו-טז) ושם מבואר יפה. וא"כ הנה שנים שהן ארבעה.

וגם זה יש לדעת דבעת שהמלאך עושה בעצמו, אינו יכול לשדד הטבע, אם לא שנשלח ביחוד לעשות דבר הפלא. אבל בעת הנהגת ה' אפשר שיהיה בדרך הטבע כמו שהיה פרנסת ישראל בא"י. ואפשר שיהיה בדרך נס. והובטחו ישראל בכריתת ברית שלא יהיה כליון מעם אחד מישראל בכל אופן שיהא נדרש באותה שעה.

פרק לד, יא

יֵא שְׁמֹר-לְךָ אֶת אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם הַנְּגִי גֵרֶשׁ מִפְּנֵיךָ אֶת-הָאֲמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרָזִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי:

מצוך היום. דייק היום. באשר כי אף על פי שלפי הנראה בהשקפה ראשונה אין חדשות בזה הפרשה מהאמור עד כה כאשר יבואר. אבל לאחר הדיוק בכל פרט. יש חדשות שנשתנו האזהרות אחר מעשה העגל. שנודע קשי ערפם ושנצרכים לשמירה יתירה מע"ז. ועצות הרבה להשריש אמונה ויראת ה'. וזהו שדייק היום. ומשום הכי כתיב שמר לך דמשמע להנאתך ולטובתך. והכי נמי במשמע מעין זה לפי דרכך שאתה עלול לחטוא יש לך להזהר ביותר.

פרק לד, יב

יֵב הַשְּׁמֹר לְךָ פֶּן-תִּכְרַת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא עֲלֶיהָ פֶּן-יִהְיֶה לְמוֹקֵשׁ בְּקִרְבְּךָ:
פן תכרות ברית ליושב הארץ אשר אתה בא עליה. מיירי בשעת כבוש קודם שנכלה כל יתדות הארץ. כמבואר מלשון אשר אתה בא עליה. ותו ממה דכתיב בסמוך ואת אשריו תכרותון. והיינו גדוע דכתיב בספר דברים ז' ה' ואשריהם תגדעון. ומקשה בגמרא ע"ז (מה,ב) בהא דכתיב במקום אחר ואשריהם תשרפון באש משני דגדוע קודם לכבוש. וכבוש קודם לשריפה. והכי נמי בהאי קרא דכתיב תכרותון מיירי בשעת כבוש.

והנה לעיל כ"ג בפרשה לא תהיה לנו משכלה וגו' וכל הענין דמיירי ג"כ בזה המשך כמו שכתבתי שם. ונזהרו אז ישראל (כג,לב) לא תכרות להם ולאליהם ברית וגו' כי יהיה לך למוקש. וביארנו כי באשר אין לחוש שיעבדו אז ע"ז של שבעה אומות אלא משום מורא שלא ימסרו נפשם על זה כדאיתא כיוצא בזה בסוכה (לח,א) שלא לאגרוויי שיטנא. וזה אינו ע"ז

ממש כדמסקינן בסנהדרין (סא,ב). מכל מקום הוא למוקש. וכאן לאחר העגל ניתוסף אזהרה זו ביותר באשר אז לא נזהרו כי אם כריתת ברית עמם ואלהיהם ביחד. אבל עמם לבד היו רשאים. אבל היום נזהרו פן תכרות ברית ליושב הארץ לבד ג"כ.
פן יהי למוקש בקרבך. בראותך אותם עובדי עבודת כוכבים תבוא גם אתה להמשך אחריהם.

פרק לד, יג

יג פן את-מזבחותם תתצון ואת-מצבתם תשברון ואת-אשריו תכרתון:

כי את מזבחותם וגו'. גם לפני העגל נזהרו בזה שם (כג,כד) כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבתיהם. אבל אחר העגל נתחדש עוד שלשה דברים. א' דשם לא נצטוו להטפל בזה כי אם אחר כבוש כמבואר שם בפסוק כי ילך מלאכי וגו' והכחדתיו וכמו שכתבתי שם. ועתה לאחר העגל נצטוו ע"ז גם קודם גמר הכבוש אלא שלא נצרכו לישרף עד אח"כ כמו שכתבתי לעיל. ב' דשם לא נזהרו אלא על גוף העבודה זרה ומשום הכי לא כתיב מזבחותם שאינו אלא משמשין. והא דכתיב מצבתיהם כבר פרש"י שם אבנים שהם מציבין להשתחוות להם. ובאמת הכי איתא במס' ע"ז (מז,ב) דאבן שחצבה מתחלה לבימוס ה"ז אסורה משעת חציבה וע"כ עובדין אותה ג"כ כמו שכתבו רש"י ותוס' שם. וכך היה מנהגם דמזבח לא בא אלא להיות משמשין מה שאין כן מצבת אבן. ומשום הכי הוזהרו ישראל על המצבה לה' כדכתיב לא תקים לך מצבה אשר שנהא ה' אלהיך. והיינו בשביל שנהגו אוה"ע לעשות לע"ז ממש. הא לאחר העגל נזהרו אפילו על משמשין והיינו מזבחותם. וממילא הוא הדין מצבה שלא היתה נעבדת. ג' באשרה ובזה מפורש בע"ז (נג,ב) אר"א כתחלה של א"י דא"ר ואשיריהם תשרפון באש מכדי ירושה להם מאבותיהם ואין דאם אוסר דבר שאינו שלו כו' אלא מדפלחו ישראל לעגל גלו אדעתייהו דניחא להם ועבודת כוכבים שליחותא דידהו עבדי. ומשום הכי כתיב כאן ואת אשריו ולא ואשיריהם כמו מצבותם אלא לרמז אשריו דישראל. מה שאין כן מצבות דשבעה אומות נמי אסור.

פרק לד, יד

יד פן לא תשתחוו לאל אחר פן ה' קנא שמו אל קנא הוא:

כי לא תשתחוו וגו'. לפני העגל נזהרו ג"כ כי תעבוד את אלהיהם וגו' וביארנו שם דמיירי בעבודה מיראה בשעת כיבוש ולא נזהרו על השתחואה מיראה לחוד. אבל עתה הוזהרו גם על איזה הכנעה מיראה דלא ליגרי בהו.

פרק לד, טו

טו פן-תכרות ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהם וזבחו לאלהיהם וקרא לך ואכלת מזבחו:

פן תכרות ברית ליושב הארץ. עד כה לא הוזהרו מלכרות ברית אהבה אחר שיכלו יתדות הארץ עם האומות שישארו בה אבל עתה נזהרו בה ג"כ אחר כיבוש וחלוק ונתיישבו בארץ ומטעם שמפרש והולך.

פרק לד, טז

טז וְלִקְחַתְּ מִבְּנֹתָיו לְבָנֶיךָ וְזָנוּ בְּנֹתָיו אַחֲרַי אֱלֹהֵיהֶן וְהָזְנוּ אֶת-בְּנֵיךָ אַחֲרַי אֱלֹהֵיהֶן:

ולקחת מבנותיו לבניך. במה שתאכל מזבחו יגרום גם זה והוא כעין גזרת חז"ל בישולי עובדי כוכבים משום בנותיהם ובנותיהם משום דבר אחר. אבל הם הוסיפו לאסור כל בישולי גויים. ובקרא לא הזהיר משום זה הטעם אלא לילך לביתם באהבה למשתה שלהם. **והזנו את בניך וגו'.** היינו דכתיב בספר דברים ז' ד' לא תתחתן במ בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך כי יסיר את בנך מאחרי. אלא דשם נכלל במשמעות כי יסיר את בנך שתי כוונות. חדא כפרש"י שיסיר האב הגוי את בנך שנולד מבת ישראל. וקאי הטעם על בתך לא תתן לבנו. ושנית כפירוש ר"ת והרמב"ם כי יסיר אבי האשה הגויה את בנך הנושאה מאחרי. וקאי הטעם על ובתו לא תקח לבנך כמו שכתבתי שם. וכאן לא מיירי אלא באיסור נשיאת הגויה לבן ישראל. ולא פירש הכתוב כאן אלא במה שנזהרו ביותר משום מעשה העגל כמו שכתבתי. דאותה אזהרה של נתינת בת ישראל לגוי משום הסרת הבן הנולד המגודל בבית אביו הגוי. זה אינו ענין לסיבת העגל, שהרי הבן הצעיר אם יהא מגודל בבית הגוי ודאי יהיה ג"כ הולך אחריו אפילו לא יהא נפתה לעבודת כוכבים בטבע. מה שאין כן אזהרה דבנותיהם שהחשש שיזנו את בניך הגדולים שנולדו ונתגדלו ביהדות. אינו אלא לפי שנמשכו אחר העגל וסרו מהר. משום הכי יש לחוש שיהא נמשך אחר אשתו בת אל נכר. וע"פ דעת תורה להזהר מן המכשול למדו חז"ל להוסיף גזרות לפי הצורך באותו דור והלאה.

פרק לד, יז

יז אֱלֹהֵי מִסְכָּה לֹא תַעֲשֶׂה-לָךְ :

אלהי מסכה. אינו ע"ז כלל כמו שכתב הספורנו. וגם לא מיירי באופן שנאסר כבר אלהי זהב ואלהי כסף כמו שכתבתי לעיל סוף פרשת יתרו. אלא מיירי בצורה העשויה לחברת ב"א לנסוך יין ושמחת מריעות. משום הכי סמך הכתוב ענין ג' רגלים שבהם תהיה שמחת מריעות למצוה. ועיין ס' ויקרא י"ט ד'.

פרק לד, יח

יח אֶת-חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת אֲשֶׁר צִוִּיתְךָ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב פִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב יֵצְאֶת מִמִּצְרָיִם:

את חג המצות תשמור. לא בא הכתוב לבאר שלש רגלים שכבר כתיב לפני מעשה העגל. אלא בא בהוספת ענין להזהר בדרך מוסר ולעשות מסילות בלב ישראל בזמנים הללו להשריש בהם יראת ה' ואמונה. ע"כ לא הקדים הכתוב כאן שלש רגלים תחוג לי בשנה. אל הקדים להזהיר בחג המצות באשר הוא חודש האביב להצמיח בו זרע עבודת ה' ע"י מצות התלויות בו כמו שכתבתי בפרשה קדש (יג,ד). ושינה הכתוב לשון זה הפסוק ממה שכתבתי לעיל כ"ג ט"ו תאכל מצות כאשר צויתך וכאן אשר צויתך היינו משום דשם משמעו כמו שצויתי ביום הראשון ושמתם את חג המצות (יב,ז) כך תשמור שבעת ימים וכמו שביארנו שם. אבל כאן שכבר הזהיר על שבעת הימים משום הכי כתיב אשר צויתך. ועוד סיים הפסוק כי בחדש האביב יצאת ממצרים. ולא כמו שכתבתי שם כי בו יצאת דמשמעו ביום ראשון וכאן הוסיף דהחודש בכללו גרם שבו יצאת ממצרים, למען ללמדנו כי כל החודש מסוגל להשריש בו יסודי האמונה ועבודת ה'.

ומכאן למדנן לעסוק בעניני פסח מר"ח כדי שיהיה זה העסק להשריש אמונה וכבמסיק בפסחים ד"ו בהא דפסח מדבר שהזהיר משה לישראל מר"ח. ואפילו לחכמים דרשב"ג דל' יום לפני הפסח שואלין ודורשין בהל' פסח. מכל מקום מר"ח יש לעסוק יותר. והיינו דאמרין בהגדה יכול מר"ח כו' הרי דס"ד דמצות ספור ממש בא מר"ח. והוא מהאי קרא שבא אחר העגל להוסיף הכנה לזכירת עניני פסח. ובשביל זה התכלית כדי לחזק האמונה ויראת ה' בלב. [וכיוצא בזה איתא בירושלמי מגילה פ"א דמדכתיב והחודש אשר נהפך ש"מ דכל החודש כשר לקריאת מגילה].

פרק לד, יט

יט כָּל-פֶּטֶר רָחֵם לִי וְכָל-מִקְנֶךָ תִּזְכֹּר פֶּטֶר שׁוֹר וְשֵׂה:

כל פטר רחם לי. כבר כתיב כל הענין לעיל י"ג י"ב וביארנו שם כל הענין ללמדנו שההכרח לעשות אנשים מוכשרים להתקדש בתורה ובפרישות לעבודת ה' והמה יהיו מדריכים את כלל ישראל וע"ז נתקדשו הבכורים. ואחר מעשה העגל שנשתנה הענין. ובא קדושת שבט לוי תחתיהם והיה עולה על הדעת שיצאו קדושת בכורים לגמרי משום הכי הוצרך לכפול דמכל מקום כל פטר רחם לי.

פרק לד, כ

כ וּפֶטֶר תָּמֹר תִּפְדֶּה בְּשֵׂה וְאִם-לֹא תִפְדֶּה וְעֲרַפְתּוּ כָּל בְּכוֹר בְּנֵיךָ תִפְדֶּה וְלֹא-יָרְאוּ פְּנֵי רִיקָם :

כל בכור בניך תפדה ואל יראו פני ריקם. דאף על פי שיצא מאותה מעלה שמכבר מכל מקום אחר שהוא לי עדיין יש בו איזה מעלה ולא יראו פני ריקם. ויש בו סגולה מיוחדת לתורה ועבודת ה'. זהו פשטא דקרא. ומכל מקום קאי גם על חג הפסח והוא אזהרה כמו שם. ושתיים זו שמענו מהמשך המקרא אחר חג הפסח. ובענין קדושת בכור.

פרק לד, כא

כא שֶׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת בְּחָרִישׁ וּבִקְצִיר תִּשְׁבֹּת:

וביום השביעי תשבות. נתבאר לעיל כ"ג י"ג דשביתה זו באה להכין מעשיו אז לפני ה'. ועל זה כתיב ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. והוסיף כאן דכמו כן. בחריש ובקציר תשבות. אותה שביתה דשבת קודש תהיה גם בשביעית. למען יוסיף לקח בכל השנה בתורה ועבודה.

פרק לד, כב

כב וְחַג שְׁבֻעֹת תַעֲשֶׂה לָךְ בְּפוּרֵי קִצִּיר חֲטִיִּם וְחַג הָאֲסִיף תְּקַוֶּפֶת הַשָּׁנָה:

וחג שבועות וגו'. כבר נתבאר במכילתא פרשה משפטים דפרשה זו בא ללמד דאפילו בשני שביעית נוהג שבועות וסוכות. אף על פי שאז אינו חג הקציר וחג האסיף.

(הרחב דבר: וראוי לדעת אשר ברייתא דמכילתא השנויה בפרשה משפטים עיקרה נשנית על קראי דפרשה מועדות דתשא. וכמו שהבאתי בהעמק שאלה סימן ק"ע אות ב' בשם בני הרב ר' חיים ברלין נ"י. מדתני' שם והלא כב נאמר את פני האדון ה' ומה ת"ל אלהי ישראל. אלא על ישראל ייחד שמו ביותר. וזה כתיב בפרשה זו. ובאמתלא כתיב מועדות סמוך לשביעית בפרשה משפטים. לא בפרשה זו סמוך לבחריש ובקציר תשבות. ואליבא דר"ע דס"ל בשביעית הכתוב מדבר וברייתא זו ה במדרש רות בפתיחתא דשמעה עמי ואדברה בשם תני רשב"י ולא בשם תני ר' ישמעאל כמו דאיתא במדרש קהלת אל ברייתא דמכילתא פרשה בשלח. אבל ידעו דברייתא זו רשב"י תני לה. והיינו משום דשנשנית בשיטת ר"ע ולא כר' ישמעאל. ובזה יישבנו בהעמק שאלה שם קושיא חמורה של הגאון טורי אבן חגיגה (יח) מהא דסנהדרין (י"ד). ואכל מקום להאריך.)

וע"פ זה באו כל השנוים דשתי פרשיות הללו. דמשום הכי נקרא כאן חג שבועות ולא חג הקציר. ומשום הכי כתיב כאן בכורי קציר חטים ולא בכורי מעשיך אשר תזרע בשדה דמשמעו בכורי שבעת המינים. אבל כאן בשביעית אין לך אלא בכורי קציר חטים שהוא שתי הלחם. **וחג האסיף תקופת השנה.** באמת חג הסוכות מיבעי בשביעית, שהרי אז אין אסיף. אלא כתיב חג האסיף משום התקופה דכתיב כאן, כדאיתא בסנהדרין (יד, א) שתהא התקופה באה דוקא בחוה"מ שאפשר לאסוף דבר האבד מיהא.

וכל זה הגיע אחר העגל. דקודם מעשה העגל לא באו שתי רגלים אלו אלא בשביל שהמה בטבע המדינה לחוג בעת קציר ואסוף. ולא בא הכתוב להזהיר עליהם אלא שיהיו חג לה'. אבל אם לא היה חג ברצון האדם. אינו מבואר אם הדין לעשות כלל חג לשם מצוה וא"כ בשביעית אין בו חגים אלו. אבל אחר העגל הזהירם לעשות רגלים גם בשביעית כדי שיבואו ברגל לעזרה להשריש עבודה ואמונה.

פרק לד, כג

כג שלש פְּעָמִים בְּשָׁנָה יִרְאֶה כָּל-זְכוּרָה אֶת-פְּנֵי הָאֵדֶן ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:

את פני. ושם (כג,יז) כתיב אל פני. דשם מיירי בשש שני עבודה והמון ישראל רחוקים ממנו ית' ובאים ברגל אל ה'. אבל בשביעית גם בלי רגל כל איש ישראל אינו רחוק במחשבתו מעבודתו ית' באשר הוא פנוי וכמו שכתבתי לעיל (פסוק כא) כי אם. משום הכי ברגלים בא להוסיף דביקות ואהבת ה' משום הכי כתיב את פני. שהאדם עומד אתו כביכול. האדון ה' אלהי ישראל. משמעות האדון נתבאר שם והוסיף הפסוק כאן אלהי ישראל. דבשביעית ניכר לכל השגחתו הנפלאה ביחוד לעמו ישראל, דבשני תבואות לא ניכר ההפרש בין השגחתו בא"י בין שארי ארצות מה שאין כן בשביעית שנה שלימה בלי קציר ואסיף. אי אפשר להתקיים בשארי אוה"ע. ורק בשביל שהוא אלהי ישראל המה מתקיימים.

פרק לד, כד

כד כִּי-אוֹרִישׁ גּוֹיִם מִפְּנֵיךָ וְהִרְחַבְתִּי אֶת-גְּבוּלְךָ וְלֹא-יִחַמְדוּ אִישׁ אֶת-אַרְצְךָ בְּעִלְתֶּךָ לְרֵאוֹת אֶת-

פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה:

כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולך. הקדים הפסוק שני דברים אלו להבטחת ולא יחמוד איש את ארצך היינו משום שנכלל בזה הלשון שני אופני הבטחות. א' שלא יבוא איזה מלך אומה לכבוש את הארץ בעת שכל ישראל בירושלים ואין חיל יושב על הספר. ב' כדאיתא בפסחים (ח,ב) מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה כו' והתוס' כ' דנ"ל מדכתיב את ארצך. ויותר נראה דנפקא ליה מדכתיב ולא יחמוד איש. דחמדת הארץ בכלל לא שייך באיש אלא בעם או גו'. אלא הכונה שלא יבוא גנב לגנוב הקמה. והוא הדין פרה הרועה באפר [ומיושבת בזה קושיית התוספות שם ד"ה לכדר' אמי] והגמרא הוסיף ואין חיה מזיקתה. והוא למד בתורת כל שכן. דיותר נוח לחול השגחת ה' על בריות שאין בהם בחירה רעה שלא יזיקו משתחול על אדם רע כמו שכתבתי בספר בראשית ל"ז י"ג בשם הזוהר. ואחר הבטיח הכתוב שיהיו נשמרים מאיש כל שכן מבע"ח מזיקים. אכן לשון את ארצך משמעו הבטחה מכבוש הארץ ג"כ. והנה לשמירה מגנה ובע"ח מזיקים אין חשש כל כך בשעה שהיה עוד כמה יושבי הארץ מאוה"ע דאז אפשר לעשותם לשומרים והמה בעצמם יראים מישראל כאשר ישובו מבית הבחירה. ורק בשעה שלא נשאר בארץ פרסה מיושבי הארץ אז יש חשש מגנב ובע"ח, משום הכי הקדים הפסוק כי אוריש גוים מפניך ולא יחמוד איש היינו גנב כמו שכתבתי. וכן לענין חשש השני דחימוד הארץ בכללה אין החשש כל כך בשעה שגבולות הארץ לא היו רחבים. דאז בשמעם הליכות איזה עם וגוי על ארצם ישובו להלחם עמם. מה שאין כן בשעה שירחיבו גבולי א"י אז החשש שיבואו איזה חיל וכבוש את הארץ. שהרי כל ישראל בבית הבחירה רחוק מן הגבול משום הכי כתיב והרחבתי את גבולך מכל מקום ולא יחמוד איש את

ארצך. ונכתב פסוק זה בשביעית דאז הסכנה מצויה יותר. משום שאין לישראל אוצרות תבואה הנדרש לשעת מלחמה. ועיין מה שכתבתי בספר ויקרא כ"ה י"ח.

פרק לד, כה

כה לא-תִשְׁחַט עַל-חֶמֶץ דָּם-זֶבְחֵי וְלֹא-יִלִּין לְבַקֵּר זֶבַח חַג הַפֶּסַח:

לא תשחט וגו'. נתבאר לעיל פרשה משפטים (כג,יח) ובא עוד לכאן משום שנוי בסיפא דקרא.

ולא ילין לבוקר זבח חג הפסח. לפי דעת הגמרא פסחים ד(נט,ב) מיירי בפסח עצמו. ולפי הפשט מיירי בחגיגת י"ד שמביאים בשביל הפסח. וכבר ביארנו לעיל שם טעם אזהרה זו שלא ילינו למחר בשביל שיגיע זמן תפלה בשעת הקטרת אימורים. וכאן מזהיר כמו כן בחגיגת י"ד ולא הזהירה תורה בפסח עצמו שהוא אינו בא להזכרה כלל. מה שאין כן חגיגה שהוא שלמים שהוא באמת מועיל לפרנסה ושלום. והיה טוב להלין האימורים בשביל תפלה בשעת הקטרה. ובא הכתוב והזהיר על זה. ואזהרה דחגיגת י"ד מצוי יותר בשביעית דעיקר הא שמביאין חגיגת י"ד שאינה חובה באמת אלא כדי שלא יבואו ליד שבירת עצמות בעיקר סעודה. וכדאיתא בירושלמי והובא בתוס' שם (קכ,א) בד"ה מפטירין דמשום הכי נאכל הפסח על השובע דוקא, ולא כל הסעודה יהא נאכל הפסח, כדי שלא יבוא ליד שבירת עצמות. ומשום הכי בכל השנים שתבואה מרובה אין חשש כ"כ, משום שאוכלים מצה לרוב בכל הסעודה אבל בשביעית דמצה מעט זובחים ביותר שלמי פסח להשקיט הרעבון שלא יבוא לידי שבירת עצמות של פסח.

פרק לד, כו

כו כו ראשית בכורי אֲדָמָתְךָ תְּבִיא בֵּית ה' אֱלֹהֶיךָ לֹא-תִבְשֵׁל גְּדֵי בַחֲלָב אִמּוֹ:

ראשית בכורי וגו'. כבר נתבאר (לעיל כג,יט) שהיא לברכה לתבואת הארץ, ובא זה מקרא כאן ללמד דאפילו בשביעית שאינו זמן קציר תבואה חדשה, מכל מקום מועיל לברך תבואה שבגורן של שנה שעברה. ורש"י כתב בפרשה משפטים שאף השביעית חייבת בבכורים. ועיקר דברים אלו מקומם כאן.

לא תבשל וגו'. שם נתבאר שמנהגם היה לזבל השדה בזה. והזהיר ה' לישראל ע"ז משום שאסור בהנאה. וכאן הוסיף להזהיר דאף על פי דבשביעית אין הזבול מועיל לשנה זו. ואולי לא תועיל זבול שנה זו לשנה הבאה מכל מקום אסור לבשל גדי בחלב אמו. דהבישול לחוד אסור.

פרק לד, כז

כַּז וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה קְתֹב-לְךָ אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כִּי עַל-פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כָּרַתִּי אֶתְךָ בְּרִית וְאֶת-יִשְׂרָאֵל:

כתב לך את הדברים האלה. לפי הפשט למד מעניינו דכתיבה על הלוחות מיירי. ולא כמו שכתב הרמב"ן שצוהו לכתוב על הספר הברית ולקרוא באזני העם כמו שהיה אז בראשונות, שהרי לא נזכר ענין הקריאה והירידה בינתיים אפילו בצווי. ואי אפשר לפרש כתיבה בספר תורה שאינו מדבר בספר תורה עד מצות כתבו לכם את השירה הזאת. (דבר' לא, יט) דשם כתיב (פסוק כד) על ספר. אלא בכתיבה על הלוחות שמדבר בענינם מיירי. אמנם ודאי לא בעשרת הדברות מדבר. שהרי הקב"ה אמר (פסוק א) וכתבתי על הלוחות. ותו, דלזה לא היה נצרך לפרש טעם כי ע"פ הדברים האלה וגו' שהרי משה עלה בשבילם ואין זה דבר חדש. אלא בכל התורה נצטוה משה שמלבד שיכתוב ה' על הלוחות עשרת הדברים יכתוב משה על הלוחות את הדברים האלה מבראשית על לעיני כל ישראל, וכמו שהיו חקוקים על הלוחות הראשונות כמו שכתוב לעיל כ"ד י"ב. ואתנה לך את לחות האבן והתורה. כך היו חקוקים על הלוחות השניות ע"י משה. וכבר נתבאר שם שאין הפירוש שהיו כתובים כמו שהתורה לפנינו אלא השמות שבהם נבראו שמים וארץ. והן הן גופי תורה אחר שנתפשטו.

כי על פי הדברים וגו'. פירוש לא שבאו כדי ללמוד מהם דבר, שהרי מעולם לא למד אדם מהלוחות אלא מספר תורה שכתב משה. אלא כי על פי הדברים האלה כרתי וגו'. והביאור דכשם שעיקר כתיבת התורה על הלוחות הראשונות לא באו ג"כ כדי ללמוד מהם אלא כדי שיהיו חקוקים על לב ישראל עיקרי הדת ואמונת ה' שבא ע"ז הברית בראשונה, ומשום הכי נקרא התורה עץ חיים. דכמו מטע שורש העץ הוא עיקר גידולן לדור דור, ככה חקיקה על הלוחות ונתינתן לישראל היא השרשה בלבם. עד שנעשה טבע ישראל לך. והבא להפר אמונת ה' הוא כמו מעשה עקירה מן הלב ושורש עץ החיים שמכבר.

אמנם בלוחות הראשונות לא היה הברית כי אם על האמונה ודתי התורה בלי חקירה ועיון בדקדוקיה. אלא לשמוע המקובלות מפי משה ולדמות מסברא כמו שכתבתי לעיל. אבל הברית שנכרת בשניה בא על עיון ועמל תורה לדקדק על כל קוץ וקוץ. ע"כ צוה הקב"ה למשה שיכתוב הוא כל התורה כפי שנמסרה על הלוחות, וכמבואר בירושלמי שקלים פ"ו ה"א(כה, א) בין כל דבור ודבור דקדוקיה ואותיותיה של תורה, הממולאים בתרשיש כימא רבא. ואין הכונה שהיו הפלפולים והפירושים כתובים אלא גוף תורה שבכתב. וזה בא לתועלת להשריש בלב כלל ישראל לדקדק בהם ולעמוד על תמציתן. ועיין מה שכתבתי לעיל ל"ב ט"ו.

(הרחב דבר: והנה בגיטין (ו, ס) ד"ז איתא כתב לך וגו' זה תורה שבכתב שאי אפשר לאומרם ע"פ. כי על פי הדברים האלה אלו דברים שבע"פ שאי אתה רשאי לכותבם. וזה דרש עפ"י כונה שני' דכמו שבא תועלת הכתיבה על הלוחות כדי שיצא מזה הכתיבה. עיון של הביאורים שלא היה אפשר במה שהיו נאמרות הפרשיות בע"פ, שאין ניכר מזה יתור וחסר

וכדומה. כמו"כ לדורות המצוה דוקא לכתוב על הספר תורה ולקרוא בצבור ולא לאומרה בע"פ. וג"כ משום זה התכלית דאותיות מאירות את השכל לדרוש מהם כפי כחו של אדם. ובנדרים (לח,א) איתא עוד דרש אר' יוסי בר ר' חנינא לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו שנאמר כתב לך פסל לך מה פסולתן שלך אף כתבתן שלך. ומסיק בגמרא שהוא לפלפולא בעלמא. היינו דרשות המרומזות באותיות כל תיבה ותיבה שבהם עיקר השכל והחכמה כמו שכתב הרא"ש בביאורו. ולכאורה אינו מובן מאי איצטריך להקיש כתב לך לפסל לך. הא כמו שמוכח מלשון פסל לך כמו כן מוכח מלשון כתב לך גם בלי הקישא. אלא משום דמשמעות לך הוא בשני אופנים. א' להנאתך. ב' שיהיה הדבר צנוע ונסתר אצלך. וכמו שכתבתי בספר בראשית ראש פרשת לך לך. והנה פסולת הלוחות לא היה בסתר שהרי הכריז משה לכל ישראל שעולה בהר עמם וע"כ פירוש פסל לך להנאתך היינו פסולתם שלך אבל כתב לך מפרש ר' יוסי בר' חנינא עוד כונה החידושים והפלפול שאתה מעלה מדיוקי המקראות יהיה במגילת סתרים אתך וכמו שכתב הרמב"ם בהקדמת חיבורו הגדול. דגם הנביאים היו כותבין לעצמם חידושי תורה. ועיין מה שכתבתי בספר דברים י"ח י"ח. ופירוש הקב"ה כי על פי וגו' משום שאסור ללמדם ברבים מתוך הכתב אלא על פה. ולפי זה הפירוש אין הוכחה שלא ניתן זה הכח אז אלא למשה ולזרעו. משום הכי דרש עוד מגזרה שוה מה פסל לך לעצמך להנאתך כך כתב לך לעצמך. שלא ניתן עוד זה הכח לישראל על שבאו בערבות מואב ונהג משה עין טוב ונתנה לישראל ובריש ס' דברים הראינו לדעת שאין דעת הספרי כן).

כרתי אתך ברית. הברית שרמז הקב"ה על מעשה קרח דתן ואבירם כמו שביארנו לעיל. לא היה אלא על כח תורה שבע"פ שהיה בלבו של משה כמבואר במדרש במד"ר יח,ג שם שהקדימו לשאול טלית שכולה תכלת אי חייבת בציצית בית מלאה ספרים אם חייבת במזוזה. וכשהשיב משה דחייבין נחלקו עליו. ולא נחלקו על גוף הפרשה שאמר משה ושכינה מדברת מתוך גרונו. אלא הבינו בשכלם כוונת הפרשה באופן אחר ממה שלמד משה. ומזה נשתלשלה המחלוקת בעבודת הר"ן איש.

ואת ישראל. הברית שהיה עבורם שלא יכלה אף עם אחד. הוא בכח התלמוד וחרבה של תורה. וכמו שביארנו כמה פעמים. ועיין שלהי פרשה בא בהרחב דבר.

ואמר ה' כרתי אתך ברית ואת ישראל. ולא אמר כרתי ברית אתך ואת ישראל. או כרתי אתך ואת ישראל ברית. אלא כדי להפסיק ביניהם וללמד שהברית שעם ישראל אינו שייך לזכות וברית שעם משה. אלא זכות עסק התורה שהמה עוסקים מעמיד הברית שעמהם. ובשביל זה צירף הקב"ה שני המעשים היינו נתינת הלוחות עם קריאת י"ג מדות. באשר ידע הקב"ה שיתפלל משה אז על קיומן ש"י כאשר באמת היה ההכרח לכרות ברית ע"ז כמו שכתבתי לעיל ותלה הקב"ה שני מעשים הללו זה בזה. לאמר אם תאבו ושמעתם לקבל ולשאת עולה של תורה אז תהיה הברית כרותה.

וראוי לדעת דמכל מקום לא היתה עדיין כריתת ברית על עיון התורה ופלפולה יהא חובה על ישראל עד שבא לערבות מואב וכמו שכתבתי בספר דברים כ"ו ט"ז. אבל בסיני לא היה כריתת ברית אלא על קיומן של ישראל. ורק תלה זה הברית על הדברים האלה.

פרק לד, כח

כח וַיְהִי-שָׁם עַם-ה' אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַל וַיִּמָּיֵם לֹא שָׁתָה וַיִּכְתַּב עַל-הַלְחַת אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית עֲשֶׂת הַדְּבָרִים:

וארבעים לילה. התוס' ב"ק (פב,א) הקשו שלא היה אלא ל"ט לילות. משום הכי נדחקו לפרש דקאי על האמצעים. ומלבד הדוחק כבר בארנו לעיל שהאמצעים לא היה בהר בתמידות. אלא באחרונים קאי וכמו שכתבתי הרא"ש שלהי מס' פסחים שכן דרך המקרא כשמגיע המנין לסכום עשירית פחות אחת מונה אותו בחשבון עשירית ואינו משגיח על חסרון אחד. ונראה עוד למה שכתבתי לעיל שעלה לבוקרו של בוקר היינו בעלות השחר. וא"כ יש לחושבו נמי במנין הלילות. כדאיתא בברכות (ח,ב) לעני ק"ש.

ויכתב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים. פירוש ויכתוב קאי גם על הקב"ה שכתב עשרת הדברים. ופירוש את דברי הברית עשרת הדברים. היינו י' הדברים עצמן. וגם קאי על משה שכתב את דברי הברית. היינו כל התורה כולה. הפירוש את = עם. ומשום הכי נשתהה משה על ההר ארבעים יום בלוחות השניות. דכמו שנשתהה סך ימים אלו בקבלת תורה שבע"פ בראשונה כך נשתהה בשניות בכתיבתם של תורה שבכתב על הלוחות שמזה הגיעו תועלת לדורות מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש. וכבר איתא בשיר השירים רבה דאר"י דסגולת תורה שבע"פ היא שתהא ניתנת בארבעים יום.

פרק לד, כט

כט וַיְהִי בְרִדַת מֹשֶׁה מֵהָר סִינַי וְשָׁנֵי לַחַת הָעֵדֻת בְּיַד-מֹשֶׁה בְּרִדְתּוֹ מִן-הָהָר וּמֹשֶׁה לֹא-יָדַע כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו בְּדַבְּרוֹ אֹתוֹ:

ויהי ברדת משה וגו'. אלו בא הכתוב לספר שיד משה מן ההר הכי מיבעי וירד משה מן ההר ושני לחות העדת בידו ומשה לא ידע וגו'. ובאשר יפלא בדעתנו איך לא ראה משה קרני ההוד שעל פניו. משום הכי ביאר והיה ברדת משה מן ההר. דבעודנו בהר לא היה קרני הוד. דשם היה אור השכינה, וכדאיתא בפסחים (ח,א) למה הצדיקים דומין בפני השכנה כנר לפני האבוקה. ורק ברדת משה מן ההר וגם אז כל זמן שהלוחות היו בידו לא היה למשה לדעת שהקרנים מידו לו שחשב שהקרנים המה מהלוחות. ורק כשהניחם בארון ודאי נודע לו. וזהו שהודיע הכתוב. ויהי ברדת משה מהר סיני. כשעודנו בהר אע"פ שירד. וגם כאשר שני לוחות העדות ביד משה ברדתן מן ההר. אף על פי שכבר ירד אך בעוד לוחות העדות בידו. ומשה לא ידע וגו'.

בדברו אתו. כבר ביארנו לעיל ל"א י"ח דזה הלשון אינו אלא על תורה שבע"פ אשר כביכול שניהם דברו יחדיו. וזהו קירון הפנים שהשיג בלוחות השניות. וכדאיתא בירושלמי שקלים פ"ג ה"ב דר' יונה אמר דלכן פניו מאירים משום דאולפן שכיחא ליה. וכן ר' אבהו שהאירו פניו אמר תוספתא עתיקתא מצא וחכמת אדם תאיר פניו. והכי איתא בנדרים דמ"ט ב' דרבי יהודה אמר דפניו מאירים משום דחכמת אדם תאיר פניו וכל שכן כשמשה רבינו עמד בשעת כתיב על כל הקבלות שלמד בראשונה ועמד עליהם בשניה לדעת מקורם בתורה שבכתב, ובזה השיג בתמידות של מ' יום אלו הארת פנים, עד שקרן עור פניו לעולם.

פרק לד, ל

ל וַיֵּרָא אֶהָרֶן וְכָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-מֹשֶׁה וְהִנֵּה קָרָן עֹר פָּנָיו וַיִּירָאוּ מִגִּשְׁתֵּי אֱלֹהֵי :

וייראו מגשת אליו. עיין פרש"י בשם המדרש שכח החטא גרם שנזדעזעו ממשה יותר ממראה אש שעל ההר לפני מעשה העגל. ולכאורה אינו מובן. הלא לא נתיראו לעמוד מרחוק. ורק מגשת אליו נתייראו, ועל ההר ג"כ לא עלו. ואין לומר דהראיה הוא ממה שנצרך הקב"ה להזהיר שלא יעלו הרי דבלא אזהרה היו עולים. גם זה אינו, דבאמת מבואר בספר דברים (ה,ה) דגם בלי דבר ה' היו יראים לעלות על ההר.

אלא נראה דחז"ל דייקו לשון מגשת ולגשת מיבעי. שיראו לגשת אליו. וכן אינו מדויק בסמוך וישבו אליו וילכו אליו מיבעי. שהרי עוד לא באו אליו כלל ואיך שייך לשון וישבו. אלא צריך לומר דמתחלה נתקרבו ונגשו אליו. ואח"כ נתייראו וחזרו לאחור מזיעה וחרדה שנפלה עליהם. ומדויק עתה לשון מקרא וייראו מגשת אליו - ממה שנגשו אליו מצאו פחד ושוב לאחור, וכאשר קרא אליהם משה וישבו אליו ונתיישבה דעתם. מעתה יפה דרשו אשר בראותם מראה אש על ההר. לא חזרו לאחור ממעמדם, עד שהגיע הדברות מפי ה', וכהיום שבו לאחור ממעמדם.

פרק לד, לא

לא וַיִּקְרָא אֱלֹהִים מֹשֶׁה וַיֵּשְׁבוּ אֵלָיו אֶהָרֶן וְכָל-הַנְּשָׂאִים בְּעֵדָה וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם :

וידבר משה אלהים. הודיע אליהם הבשורה מהכריתות ברית וכל דברי תורה שבכתב שהיה לו בזה המשך ובזה לא דברו מאומה רק עשו אזניהם כאפרכסת.

פרק לד, לב

לב וְאַחֲרֵי-כֵן נִגְשׂוּ כָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצְוּם אֶת כָּל-אִשָּׁר דִּבֶּר ה' אֶתוֹ בְּהַר סִינַי :

ויצום את כל אשר דבר ה' אתו. היינו הלכות המקובלות כפרש"י. וסדר המשנה שהביא רש"י מוכח מקראי בפרשה אחרי מות ואין כאן המקום. אמנם הא ודאי דכאן מיירי בהלכות מלשון המקרא שבסמוך.

פרק לד, לג

לג וַיְכַל מֹשֶׁה מְדַבֵּר אֲתֶם וַיִּתֶּן עַל-פְּנֵי מִסְכָּה:

ויכל משה מדבר אתם. ולא כתיב אליהם. מכאן מבואר דמיירי בהלכות שהמה דברו עמו בהבנת השמועה.

פרק לד, לד

לד וַיָּבֵא מֹשֶׁה לְפָנָי ה' לְדַבֵּר אֵתוֹ יְסִיר אֶת-הַמִּסְכָּה עַד-צֵאתוֹ וַיֵּצֵא וְדָבַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת

אֲשֶׁר יֵצְוָה:

עד צאתו. משמע מיד כשיצא נתן את המסוה על פניו. ובפסוק הסמוך מבואר להיפך שרק אחר שכלה דבריו עם ישראל השיב את המסוה. עוד אינו מדויק אמאי בפסוק הסמוך כתיב והשיב משה את המסוה על פניו. וכאן לא כתיב יסיר את המסוה מעל פניו. אלא כך הענין. דבעת דבר עם ה' הסיר את המסוה לגמרי ותיכף בצאתו נתן את המסוה על ראשו אלא שקיפל את המסוה למעלה למען כשידבר עמם הלכות יראו בפניו וכדין תלמיד עם רב דכתיב והיו עיניך רואות את מוריך וכדאיתא בהוריות (יב,א) וכי יתבתו קמיה חזו לפומיה כו'. וברגע שכלה לדבר הוריד את המסוה שעל ראשו על פניו. ועיין בסמוך.

פרק לד, לה

לה וַרְאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-פְּנֵי מֹשֶׁה כִּי קָרַן עוֹר פְּנֵי מֹשֶׁה וְהָשִׁיב מֹשֶׁה אֶת-הַמִּסְכָּה עַל-פְּנָיו

עַד-בֹּאוֹ לְדַבֵּר אֵתוֹ :

כי קרן עור פני משה. אם נפרש האי כי לשון אשר. מיותר כל הפסוק שהרי כבר ראו וידעו. ותו, דהכי מיבעי כי קרא עור פניו כמו לעיל ל" והנה קרן עור פניו. אלא האי כי טעם הוא משום שקרן, והפסוק הודיע למאי קיפל משה את המסוה על ראשו עד שאשר כלה דבריו עם ישראל כדי שיחפצו לראות פני משה. כי כמו שטוב לעינים לראות את השמש כך היה שמחה ונחת לראות פני משה. ומשה היה חפץ שיסתכלו בפניו בשעה שלומד עמהם, ע"כ קיפל את המסוה.

וזהו המשך הכתובים. ויצא ודבר וגו'. וראו ב"י את פני משה. הכל הביטו על פניו בשעה שדבר. ומפרש הטעם שהביטו. והרי עוד לא ידעו כולם כי כך סגולת התורה להביט בפני הרב. אלא משום כי קרן עור פני משה. והיה שמחה לנפש וטוב לעינים לראות את פניו כמו את השמש. ואח"כ השיב משה את המסוה על פניו עד בואו לדבר אתו. דכל יום הלך משה להיכל לחזור על תלמודו. ואם היו חדשות בתורה שבכתב מה טוב. ואם לא. מכל מקום למד תורה שבע"פ אשר ע"ז משמעות הלשון לדבר אתו. כמו שכתבתי לעיל כ"ט ובספר במדבר סוף פרשת נשא.

וענין המסוה שנתן על פניו ולא רצה שיהיו מסתכלים על פניו תמיד. הוא כדי שיהיה יוכל להיות דבק במחשבתו באלקות ולא יתבלבל ע"י כך. וכבר ביארנו לעיל סוף פרשת בא (יג,טז) פסוק בישעיה (ל,כ) שמתנהג בקדושה ודבקות זה דרכו להיות נכנף באהל. אמנם רבה כחו של משה אשר תיכף אחר תלמודו ועסק רב עם בני אדם הסיר את דברת בני אדם ושם מסוה ע"פ ונכנף להיות דבוק בה'. ויש לומר עוד משום שבאמת היה אסור להסתכל בו כדאיתא בחגיגה (טז,א) כל המסתכל בנשיא עיניו כהות, שנאמר ונתתה מהודך עליו. ורק בשעת מצוה ודברי תורה לא הזיק.

